

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

ННІ економіки і права

Кафедра економіки та міжнародних економічних відносин

Спеціальність 051 Економіка

Освітня програма Економіка і бізнес

До захисту допускаю

Завідувач кафедри

_____ І. І. Кукурудза

«_» _____ 2020 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Освітнього ступеня МАГІСТР

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА РОЗВИТКУ АПК: НАЦІОНАЛЬНІ
МОДЕЛІ ТА ВІТЧИЗНЯНА СПЕЦИФІКА**

Студент групи E2018 Селіванов Владислав Леонідович _____

Науковий керівник: д.е.н., проф. Кирилюк Євгеній Миколайович _____

Рецензент: к.е.н., доцент Прощаликіна Аліна Миколаївна _____

Черкаси – 2020

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1 Теоретичні засади дослідження аграрної політики	7
1.1 Суть та принципи реалізації аграрної політики.....	7
1.2 Види аграрної політики	13
1.3 Інституційні засади реалізації аграрної політики.....	21
Висновки до розділу 1	27
Розділ 2 Специфіка національних моделей державної політики розвитку АПК	28
2.1 Особливості національних моделей державного регулювання розвитку АПК.....	28
2.2 Особливості спільної аграрної політики ЄС	39
2.3 Аналіз державної політики розвитку АПК України	48
Висновки до розділу 2	60
Розділ 3 Напрями вдосконалення державної політики розвитку АПК	62
3.1 Перспективи поглиблення міжнародної співпраці щодо посилення продовольчої безпеки у світі.....	62
3.2 Шляхи вдосконалення державної підтримки АПК України	69
3.3 Напрямки розвитку експортного потенціалу вітчизняної продукції АПК	80
Висновки до розділу 3	89
Висновки	90
Список використаних джерел	104

ВСТУП

Актуальність теми. Розвиток АПК значною мірою залежить від ефективності державного регулювання. Аграрні реформи, що постійно продовжуються в Україні з часу отримання незалежності й до теперішнього часу, не сформували підґрунтя для комплексної та дієвої аграрної політики. Це зумовлює деградацію і диспропорційний розвиток вітчизняного сільського господарства, нераціональну структуру внутрішнього продовольчого ринку, неконкурентоспроможність вітчизняної продукції АПК з високою часткою доданої вартості на зовнішніх ринках.

Разом з тим, світовий досвід розвитку АПК свідчить про те, що, застосовуючи дієві методи і механізми аграрної політики, держава може ефективно впливати на обсяг і структуру виробництва, розвиток аграрного ринку, управляти земельними ресурсами і розвивати сільські території в інтересах усього суспільства. Більше того, на початку ХХІ століття в розвинених країнах світу сформувався новий погляд на глобальну місію аграрного сектора: він розглядається не просто як постачальник продовольства і сировини для промисловості, а як система, що виконує три основні функції: виробничо-економічну, соціальну і екологічну. У зв'язку з цим, конструктивна адаптація світового досвіду державного регулювання АПК дозволить підвищити ефективність національної аграрної політики.

Проблеми ефективності державної політики розвитку АПК досліджуються багатьма зарубіжними та вітчизняними науковцями: О. М. Бородіною, Є. М. Кирилюком, Ю.О. Лупенком, М. Медозою, В. Я. Месель-Веселяком, Н. І. Патиною, Р. Сінхом, О.Г. Шпикуляком та ін. У звітах державних органів, в аналітичних записках наукових установ, матеріалах Державної служби статистики розглядаються особливості аграрної політики України на різних етапах її становлення, можливості застосування зарубіжного досвіду для розвитку вітчизняного АПК.

Однак на сучасному етапі виникають нові загрози та можливості для розвитку вітчизняного АПК. Тому дослідження особливостей національних моделей державної аграрної політики та розробка рекомендацій щодо спрямування відповідної вітчизняної політики на стимулювання розвитку АПК є актуальним. Особливо це має важливе значення в контексті євроінтеграційних процесів України, адже аграрна політика України має відповідати принципам і законодавчим засадам ЄС.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема роботи пов'язана з науковими планами і програмами кафедри економіки та міжнародних економічних відносин Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького: «Пріоритетні напрями формування інноваційної моделі розвитку економіки України» (номер державної реєстрації: 0115U000577), «Соціально-економічні наслідки участі постсоціалістичних країн у процесах європейської інтеграції» (номер державної реєстрації: 0115U002904). Зокрема, автором у межах зазначених тем обґрунтовано шляхи удосконалення державної політики розвитку вітчизняного АПК.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи магістра є визначення національних особливостей та вітчизняної специфіки державної політики розвитку АПК.

Для досягнення мети у роботі поставлені та вирішені такі **завдання**:

- розкрито суть та принципи аграрної політики;
- визначено види аграрної політики;
- розкрито інституційні засади реалізації аграрної політики;
- визначено особливості національних моделей державного регулювання розвитку АПК;
- розглянуто досвід ЄС щодо реалізації Спільної аграрної політики;
- здійснено аналіз державної політики розвитку АПК України;
- розглянуто перспективи поглиблення міжнародної співпраці щодо посилення продовольчої безпеки у світі;

- визначено шляхи вдосконалення державної підтримки АПК України;
- запропоновано напрями розвитку експортного потенціалу вітчизняної продукції АПК.

Об'єктом дослідження є система економічних відносин, що виникають у процесі формування національних моделей державної політики розвитку АПК.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є організаційно-економічні фактори та механізми трансформації аграрної політики України в умовах євроінтеграції.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є системний підхід до аналізу сучасних тенденцій державної політики розвитку АПК. У роботі застосовуються сучасні методи дослідження, а саме: для визначення суті аграрної політики та її принципів використовується методи наукової абстракції та систематизації. Для систематизації факторів ефективності аграрної політики, аналізу державної підтримки розвитку АПК у національній економіці та країнах світу використовується факторний аналіз, індукція та дедукція. Для розроблення напрямків вдосконалення державної політики розвитку АПК використовується метод екстраполяції.

Інформаційною базою дослідження є статистична база та наукові дослідження Продовольчої організації ООН (ФАО), Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), Європейського Союзу (ЄС), Державної служби статистики України, Інституту аграрної економіки України.

Наукова новизна дослідження полягає у вдосконаленні теоретико-методологічної бази розробки національної аграрної політики України на основі конструктивної адаптації зарубіжного досвіду щодо застосування дієвих інструментів розвитку АПК. Результати конкретизуються у такому:

удосконалено:

- наукові підходи до обґрунтування перспектив поглиблення міжнародної співпраці щодо посилення продовольчої безпеки у світі на основі визначення «пакетного підходу», що включає узгодження економічних, екологічних та соціальних складових при розробці аграрної політики та

взаємну продовольчу допомогу розвинених країн і країн, що розвиваються для недопущення дефіцитів на продовольчих ринках;

- організаційно-економічний механізм розвитку експортного потенціалу вітчизняної продукції АПК шляхом визначення додаткових заходів (підвищення якості продукції, розвитку збутових мереж і логістики, реалізацією конкурентних переваг за рахунок дешевих ресурсів, підвищення інноваційності виробництва), а також важелів розвитку такого потенціалу (цільової підтримки експортерів, здешевлення кредитів, диверсифікації товарної та географічної структур експорту);
дістало подальшого розвитку:

- теоретичні підходи до обґрунтування шляхів вдосконалення державної підтримки АПК України в межах формування матриці SWOT-аналізу аграрної політики України та визначення стратегічних напрямів розвитку вітчизняного АПК, що поєднують організаційний, координаційний, фінансовий, інформаційно-консультативний та освітній блоки заходів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що рекомендації автора можуть бути використані державними та муніципальними органами влади при розробці стратегічних напрямів розвитку вітчизняного АПК та при підготовці до семінарів та написанні наукових робіт студентами.

Публікації. За результатами дослідження було опубліковано 1 статтю у фаховому виданні: В. Л. Селіванов, В. В. Опалько. Особливості середовища розвитку підприємництва в Україні. *Ефективна економіка*. 2018. №12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6744> (зокрема, автором розглянуто середовище розвитку аграрного бізнесу).

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, трьох розділів, 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 104 сторінки, вона містить 19 таблиць та 12 рисунків. Список використаних джерел включає 82 найменування.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ

1.1 Суть та принципи реалізації аграрної політики

Агропромисловий комплекс (АПК) має вирішальне значення для соціально-економічного розвитку усіх держав світу. Він включає сільське господарство, харчову промисловість, підгалузі промисловості, що забезпечують їх засобами виробництва, інфраструктуру, яка здійснює доведення кінцевого продукту до споживача. Розвиток АПК неможливий без цілеспрямованого впливу держав, що виражається через інструменти аграрної політики.

Ступінь наукової обґрунтованості, а отже, ефективності аграрної політики, тим вище, чим повніше враховується в ній базовий статус, особлива роль і багатофункціональна галузева специфіка сільського господарства. Раціональне використання унікального ресурсного потенціалу цієї галузі, стимулювання ефективності виробництва через забезпечення гідних доходів зайнятих в сільському господарстві, стабільне постачання населення основними продуктами харчування вітчизняного виробництва за економічно обґрунтованими цінами, підтримання екологічної та соціально-демографічного балансу на сільських територіях – найважливіші базові умови існування й розвитку держави і суспільства. Тому забезпечення цих умов виступає як об'єктивна суспільна необхідність і є постійним макроекономічним пріоритетом, визначальним критерієм та головною метою аграрної політики країни.

Сільське господарство має низку специфічних ознак (суспільна важливість, гарантія продовольчої безпеки, використання землі як головного фактора виробництва, сезонність, залежність від природно-кліматичних умов, відтворення частини капіталу всередині підприємства, «ножиці цін»

між промисловою і сільськогосподарською продукцією), які вимагають особливо посиленого впливу держави.

Серед авторів немає єдності щодо визначення суті аграрної політики. Основні підходи відображені у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 – Тлумачення суті аграрної політики різними авторами

Автори чи організація, що використовує визначення	Зміст визначення	Особливості
Продовольча і сільськогосподарська організація ООН [1]	Аграрна політика виражається у сукупності законів, правил, рамкових умов, що реалізуються через програми та проекти.	У визначенні зроблено акцент на інструменти за допомогою яких реалізується аграрна політика
К. Акарове [2]	Аграрна політика відображає сукупність законів, що стосуються вітчизняного сільського господарства та імпорту іноземної сільськогосподарської продукції. Зазвичай уряди здійснюють сільськогосподарську політику з метою досягнення конкретного результату на внутрішніх ринках сільськогосподарської продукції. Результати можуть включати, наприклад, гарантований рівень пропозиції, стабільність цін, якість продукції, вибір продукції, використання землі або зайнятість.	Характеризує необхідність цілеспрямованого впливу на відносини в межах АПК. Автор провідною метою визначає стабілізацію внутрішнього аграрного ринку.
Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» [3]	«Основними складовими державної аграрної політики є комплекс правових, організаційних і економічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування аграрного сектору економіки, розв'язання соціальних проблем сільського населення та забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій». Основні засади державної аграрної політики поширюються на сільське та рибне господарство, харчову промисловість і перероблення сільськогосподарських продуктів (далі – аграрний сектор), аграрну науку і освіту, соціальну сферу села, їх матеріально-технічне та фінансове забезпечення.	Зміст політики розглянуто через комплекс заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку сільських територій.
О.В. Попова, В.Г. Садков [4, с. 12]	Аграрна політика – це законодавчо встановлений системний і цілеспрямований вплив держави на соціально-економічні відносини в аграрній сфері, що відповідає загальній концепції національного розвитку і стійко забезпечує консенсус інтересів суб'єктів аграрного сектора, суспільства і держави, екологічність виробництва, безпеку і достатність продовольства.	Зроблено акцент на системному розвитку АПК, узгодження інтересів усіх суб'єктів соціально-економічних відносин в країні.
Т. О. Зінчук [5, с. 59]	Аграрна політика – курс та система заходів, спрямованих на інтенсивний розвиток продуктивних сил села, вдосконалення або докорінну зміну існуючих там форм власності, на поліпшення умов життя й побугу його мешканців, на забезпечення сировиною промисловості та ін. Вона передбачає наукове обґрунтування стратегії і тактики розвитку аграрних відносин, економічне обґрунтування шляхів розвитку села.	Відображено необхідність цілеспрямованого впливу на окремі підсистеми АПК через стратегічні і тактичні заходи держави.

Наведені визначення свідчать, що у законодавчих документах і наукових дослідженнях аграрну політику розглядають через цілі та інструменти її реалізації. Найбільш комплексним, з нашої точки зору, є визначення О. В. Попової та В. Г. Садкова, що відповідає світовим тенденціям до розгляду місця і ролі АПК в системі соціально-економічних відносин.

На основі дослідження, проведеного фахівцями Австралійського бюро економіки сільського господарства і ресурсів [6], узагальнимо основні чинники розвитку і виклики сучасної аграрної політики:

1) маркетингові задачі та орієнтація на смаки споживачів;

2) врахування умов міжнародної торгівлі (умови світового ринку, торгові бар'єри, карантин і технічні бар'єри, підтримання глобальної конкурентоспроможності та іміджу ринку, управління питаннями біобезпеки, що впливають на імпорт і стан здоров'я експортерів);

3) біобезпека (шкідники і хвороби, такі як африканська чума свиней, пташиний грип, ящур, рак цитрусових та ін.);

4) розвиток інфраструктури (наприклад, транспорт, порти, телекомунікації, енергетика та іригаційні споруди);

5) навички управління і пропозиція робочої сили (з ростом вимог до бізнес-планування, підвищення обізнаності про ринок, використання сучасних технологій сучасні менеджери фермерських господарств повинні будуть ставати більш кваліфікованими. Приклади необхідних навичок: підготовка кваліфікованих робітників, розробка систем найму робочої сили, що забезпечують безперервність роботи в галузях з сильними сезонними піками, сучасні засоби комунікації, вивчення можливостей ринку, вивчення потреб клієнтів, бізнес-планування, включаючи фінансовий менеджмент, вивчення новітніх методів ведення сільського господарства, навички управління ризиками);

б) координація (координація сільськогосподарських досліджень і розробок; активніша участь інвесторів у наукових дослідженнях у співпраці з постачальниками послуг із розробки інформаційних програм; тісніша

координація науково-дослідної діяльності в різних галузях; інвестиції в людський капітал для забезпечення в майбутньому резерву кваліфікованих наукових кадрів);

7) розвиток і впровадження сучасних технологій (біотехнологій, нових технологій обробки ґрунтів, вирощування тварин і рослин, використання сучасних сортів рослин і порід тварин, генетично модифіковані (ГМ) культури);

8) ефективне використання водних ресурсів (права доступу, торгівля водою, забезпечення водою для досягнення екологічних результатів, розподіл ризиків у відповідь на перерозподіл води з споживчого в екологічне використання, облік джерел та розподілення води);

9) питання доступу до ресурсів (управління місцевою рослинністю, охорона і підвищення біорізноманіття, стійкість виробничих сільськогосподарських ресурсів, відповідальність землевласників).

Метою аграрної політики держави є ефективна компенсація негативних наслідків ринкового механізму, створення умов для розвитку сильних сторін національного АПК та досягнення балансу інтересів усіх учасників аграрних відносин.

Суб'єктами аграрної політики є органи державного управління, що здійснюють державне регулювання АПК, забезпечують належне виконання положень аграрного законодавства, здійснення повсякденного управління підлеглими по вертикалі управлінськими структурами, виробничо-господарськими, виробничо-обслуговуючими службами, а також органи сільськогосподарських інспекцій і контролю за діяльністю сільськогосподарських підприємств і об'єднань.

Об'єктами аграрної політики є матеріальні засоби і форми ведення господарської діяльності АПК.

Реалізація аграрної політики має відповідати певним принципам. Узагальнивши наукові дослідження та законодавчі акти [3; 7; 8; 9] виокремимо найважливіші серед них:

1. Комплексність. Аграрна політика повинна охоплювати як всі сфери АПК, так і виробничу, соціальну, екологічну сфери.

2. Принцип послідовності. Не можна допустити, щоб в оперативній роботі виконавчої влади стратегічні цілі розвитку аграрної сфери замінювалися короткостроковими завданнями (наприклад скорочення фінансування через брак коштів у бюджеті поточного року).

3. Принцип реалістичності. Поставлені цілі повинні враховувати можливості та резерви росту економіки, що дозволить досягати високого ступеня їх реалізації.

4. Принцип поступовості, який полягає у поступовій реалізації аграрних реформ.

5. Принцип економічного різноманіття та рівного захисту державою всіх суб'єктів господарювання.

6. Принцип вільного руху капіталів, товарів і послуг на території країни.

7. Принцип забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції.

На сучасному етапі реформування економіки і реалізації аграрної політики розвиток сільського господарства має розглядатися в органічній ув'язці з іншими галузями агропромислового комплексу, а сама аграрна політика повинна охоплювати всю сукупність пов'язаних із сільським господарством галузей економіки.

Основними напрямками аграрної політики є:

- формування цін на сільськогосподарську продукцію і доходів сільськогосподарських товаровиробників;
- охорона і раціональне використання землі та водних ресурсів;
- сільськогосподарські наукові дослідження і розвиток племінної та селекційної справи;
- фінансова підтримка сільських товаровиробників;

- удосконалення податкової політики в аграрному секторі з метою оптимізації податкового навантаження та посилення стимулюючої функції податків;

- страхування сільськогосподарського виробництва;
- розвиток інформаційно-маркетингової системи АПК;
- розвиток ринків продукції сільського господарства і продовольства;
- імпортозаміщення та експортоорієнтація сільськогосподарського виробництва;

- створення умов для вдосконалення взаємодії між учасниками аграрних відносин (розвиток кооперації, формування агрокластерів);

- комплексний розвиток сільських територій, підвищення соціального захисту і життєвого рівня сільських жителів [3; 11].

Ефективність аграрної політики можна визначити як результативну характеристику її впливу, здатність досягати поставлені соціально-економічні цілі. Ефективність забезпечується такими умовами:

- ефективність законодавчого забезпечення;
- ефективність виконавчо-розпорядчої діяльності, забезпечення конкретизації норм закону на підзаконному рівні;
- ефективність діяльності щодо застосування положень закону суб'єктами аграрних відносин.

Отже, державне регулювання аграрного сектора економіки традиційно становить основу аграрних відносин. Воно уособлює сукупність заходів щодо визначення системи органів державного управління, відповідальних за цю сферу народного господарства, прийняття і належного виконання аграрних законів і нормативно-правових актів про сільське господарство, закріплення кола повноважень (компетенції) цих органів. Закони і дії державних органів мають бути спрямовані на досягнення стратегічних цілей аграрної політики. Напрями та ефективність державного регулювання безпосередньо залежать від особливостей сільськогосподарського виробництва, специфіки аграрних відносин в країні.

1.2 Види аграрної політики

Стабільне існування сільського господарства передбачає послідовну зміну двох видів аграрної політики:

- 1) стимулювання зростання виробництва;
- 2) стимулювання обмеження виробництва.

Перший її вид зумовлений необхідністю досягнення продовольчої безпеки країни, під якою зазвичай розуміють самозабезпечення продовольством на 85-90% від попиту [12]. Як максимум, це політика стимулювання зростання виробництва до тієї межі, коли потреби населення будуть насичені, про що ринок сигналізує загрозою падіння цін.

Другий вид аграрної політики здійснюється після досягнення самозабезпечення і задоволення потреби країни в продовольстві, і тому він має принципово іншу мету, а саме – недопущення перевиробництва з його наслідками падіння цін і розорення агропідприємств від надлишку виробленого [12]. Другий вид політики застосовується розвиненими країнами в періоди урожаю. Субсидії та продовольчі інтервенції використовуються в них для скорочення виробництва, а не для його зростання.

Розуміння відмінності цих двох видів аграрної політики має принципове значення у виборі інструментів державної підтримки. Інструменти державного регулювання АПК ФАО групує за трьома напрямками:

1. Політика, орієнтована на споживачів: політичні рішення, спрямовані на поліпшення продовольчої безпеки та якості харчування за допомогою низки заходів.

2. Політика, орієнтована на виробників: застосовуються такі інструменти, як державні закупівлі у фермерів за фіксованими цінами, надання виробничих ресурсів дрібним власникам, або посилення заходів з розширення ринку, управління природними ресурсами та регулювання та всебічні інституційні та організаційні зміни та умови.

3. Торговельно-орієнтована та макроекономічна політика: політичні рішення, спрямовані на підтримку споживачів та / або виробників із застосуванням таких заходів, як зміни тарифів на імпорт продовольства, обмеження експорту, накладення технічних бар'єрів на торгівлю або впровадження угод про вільну торгівлю [1].

Кожен напрям включає можливі інструменти, що узагальнені у таблицях 1.2., 1.3, 1.4.

Таблиця 1.2 – Класифікація інструментів аграрної політики в межах політики, орієнтованої на споживачів (за методикою ФАО)

Група інструментів	Застосовувані інструменти	Опис впливу
Податки	Непрямі податки	Заходи, що регулюють податок на додану вартість (ПДВ), податок з обороту, залежно від країни – на продовольчі товари.
	Прямі податки	Заходи з оподаткування доходів, включаючи заробітну плату, дотації, доходи від виплат, інвестиції та приріст капіталу. Застосовувана податкова ставка може змінюватись в залежності від ставки доходу платника податку
Соціальний захист	Продовольча допомога	Натуральні видачі продовольства, програми харчування. Ці заходи можуть орієнтуватися на вибрані групи (за віком, площею, статтю, доходом тощо).
	Продовольчі субсидії	Субсидія є наданням їжі для споживачів для підтримки належного рівня харчування. Продовольчі субсидії зазвичай націлені на певні групи населення і містять конкретні продукти харчування.
	Грошові виплати (підтримка доходів)	Надання допомоги у вигляді грошових коштів домогосподарствам, у яких бенефіціари зобов'язані виконувати конкретні зобов'язання чи діяльність для того, щоб отримати їх (регулярне відвідування школи дітьми або регулярне відвідування медичного центру). Механізми грошових переказів включають прямі грошові виплати, виплати на рахунки у фінансових установах).
	Інші виплати	Заходи щодо зниження ціни, сплаченої споживачами за пальне, електроенергію та воду зниження собівартості продукції або зниження споживчої ціни будь-яким іншим способом.
Управління розвитком ринку	Формування продовольчих запасів	Заходи щодо створення, збільшення, зменшення чи вилучення продовольчих запасів, включаючи резерви зерна. Продовольчі запаси утримуються для стабілізації цін на продукти харчування називають буферними запасами. Це по праву можна вважати сферою соціального захисту, як заходи щодо управління ризиками, які існують для створення буфера проти потрясінь, зменшення вразливості людей.
	Ціновий контроль	Прямий контроль за ринковими цінами на продукти харчування, спрямовані на підтримку доступності харчування, щоб запобігти зменшенню цін під час нестачі. Існує три основні форми контролю цін: максимальна ціна, яку можна стягувати, мінімальна ціна та фіксована ціна (визначена ціна, яку можна стягувати).
	Безпека продукції	Положення, розроблені для забезпечення прав споживачів, які стосуються справедливої торгівлі, правил конкуренції та надання точної інформації на ринку. Ця група заходів включає практики щодо маркування харчових продуктів, гігієни харчових продуктів, харчових добавок та залишків пестицидів, як а також політики щодо виробництва, переробки, контролю та сертифікації харчових продуктів.
	Разові виплати	Передбачає виплати і компенсації за настання певних подій
	Допомоги на харчування та здоров'я	Підвищення поживної цінності продукції окремим категоріям населення. Заходи щодо зміцнення здоров'я жінок, новонароджених та немовлят через грудне вигодовування. Ці заходи включають відповідну підготовку медичних працівників, ефективне планування та сприяння підтримці грудного та будівництво відповідних клінік для збору материнського молока (молочні банки). Сприяння зменшенню надмірного споживання їжі, публікація дієтичних рекомендацій, консультування щодо правильного харчування. Заходи щодо забезпечення та вдосконалення належних санітарних послуг (поводження з відходами; водовідведення), просування гігієни (моніторинг даних про здоров'я; інформація, освіта; безпека централізованого водопостачання).

Узагальнено автором на основі даних [1]

Ця група інструментів направлена на забезпечення якості і доступності продуктів харчування для всіх категорій населення, адже якісне і збалансоване харчування – головна умова відтворення робочої сили. Тому цей напрям політики направлений на стимулювання попиту.

Таблиця 1.3 – Класифікація інструментів аграрної політики в межах політики, орієнтована на виробників (за методикою ФАО)

Група інструментів	Застосовувані інструменти	Опис впливу
Підтримка виробництва	Заходи щодо підвищення випуску продукції	Заходи, спрямовані на підвищення доступності земель, пального, нових технологій, насіння і племінної худоби для фермерів, техніки, кормів
	Оподаткування агробізнесу	Спеціальні режими оподаткування для виробників продукції чи техніки, пільги на імпорт техніки, що не виготовляється в країні
	Фінансування і кредитування	Доступність кредитів та інших джерел фінансування, створення спеціалізованих банків і фондів, що надають цільові кредити виробникам АПК.
	Генерація знань і їх поширення	Заходи з розвитку та просування сільськогосподарських досліджень та технологій розведення рослин на експериментальних ділянках, боротьба із захворюваннями рослин та тварин тощо. Сприяння доступності нових технологій для виробників.
	Субсидування	Субсидії, що базуються на виробництві сільськогосподарської продукції для підтримки доходів виробників чи стимулювання певних видів діяльності (оновлення капіталу, розвиток інфраструктури тощо).
	Генетичні ресурси та санітарні заходи	Заходи щодо забезпечення якості продуктів харчування у всіх аспектах виробництва, переробки харчових продуктів та розповсюдження (харчові добавки, забруднення, гігієна, маркування тощо), які полегшують доступ виробників на ринок. Заходи, пов'язані з генетичним оздоровленням сільськогосподарських культур з метою збільшення їх продуктивності, адаптації до навколишнього середовища, включаючи правила щодо ГМО.
Управління ринком	Державні інтервенції	Втручання уряду щодо мінімальної, максимальної або фіксованої ціни певного продукту. Втручання уряду щодо ціни на стратегічні продукти. Державна закупівля сільськогосподарських товарів у вітчизняних фермерів для підтримки їх або для поповнення запасів.
	Управління ризиками	Заходи щодо просування інструментів страхування сільського господарства, створення резервних фондів.
	Розробки ланцюга вартості	Підтримка збуту. Будівництво, вдосконалення або відновлення сільських доріг чи іншого транспорту, інфраструктури, підтримка доступу фермерів до ринків.
Управління ресурсами	Збереження та управління природними ресурсами	Заходи, що сприяють захисту, збереженню та сталому управлінню природними ресурсами
	Земельна політика	Заходи, що проводяться з метою створення сприятливого середовища для сталого розвитку земельних ресурсів, що відповідають потребам і потребам суспільства. Заходи щодо доступу до землі, власності, права власності.
Інституціональні і організаційні заходи	Інституційне забезпечення АПК та сприяння кооперації, громадським об'єднанням, асоціаціям виробників	Заходи щодо інституційної бази, пов'язаної з сільським господарством, АПК, управління природними ресурсами та розвиток сільської місцевості, наприклад, реструктуризація чи створення державних установ або агентств.

Узагальнено автором на основі даних [1]

Названі інструменти направлені на підтримку пропозиції і повинні створювати умови для ефективного виробництва і впровадження інновацій. В менш розвинених країнах більша увага повинна приділятися інструментам прямого впливу.

Таблиця 1.4 – Класифікація інструментів аграрної політики в торговельно-орієнтованої та макроекономічної політики (за методикою ФАО)

Група інструментів	Застосовувані інструменти	Опис впливу
Регулювання імпорту	Імпортні тарифи	Тариф або мито, що стягується з імпоротної продукції. Тарифи можуть бути адвалерними або специфічними.
	Імпортні субсидії	Субсидії для певних важливих видів продукції.
	Нетарифні обмеження	Обмеження щодо кількості, яку певний товар можна імпортувати, як правило, в межах конкретного проміжку часу. Квоту на імпорт можна адмініструвати за допомогою ліцензій на імпорт які можуть бути продані або безпосередньо виділені фізичним особам або фірмам. Санітарні та фітосанітарні заходи. Технічні регламенти та стандарти (для випробувань, маркування, упаковки, збуту, сертифікація тощо), що застосовується до імпоротної продукції.
	Інші заходи	Заходи, що обмежують та контролюють обсяг та / або вартість товарів, що надходять країни, такі як неавтоматичне ліцензування та інші адміністративні процедури.
Регулювання експорту	Експортні тарифи	Податок, що стягується з експорту. Це може бути тимчасовим заходом.
	Експортні субсидії	Субсидія для заохочення експорту певної продукції.
	Нетарифні обмеження	Квотування, інші заходи щодо обмеження експорту, такі як вимога отримати ліцензію, надання дозволу на експорт певної продукції або мінімальні експортні ціни.
	Просування експорту	Намагання покращити доступність експортної продукції на ринки призначення, наприклад як переговори з країнами-імпортерами щодо санітарних / фітосанітарних чи технічних стандартів та заходів.
Інші торгові заходи	Створення міжнародних об'єднань	Створення інтеграційних об'єднань з пільговими режимами торгівлі та економічної діяльності загалом
	Конкурентна політика	Заходи, спрямовані на підтримку ринкової конкуренції та запобігання надмірної ринкової влади окремих фірм, заборона зловживань, встановлення цін, обмежувальна практика та контроль за придбаннями великих корпорацій.
	Політика валютних курсів	Умисне збільшення (переоцінка) або зменшення (девальвація) вартості валюти стосовно інших грошових одиниць. Ці зміни впливають на імпорт та експорт та платіжний баланс.

Узагальнено автором на основі даних [1]

Ця група інструментів спрямована на формування сприятливого зовнішнього середовища для аграрного бізнесу та підвищення конкурентоспроможності національних виробників на міжнародних ринках.

У наведених таблицях узагальнено інструменти державного регулювання, що використовуються у міжнародній практиці. Кожан країна обирає їх поєднання залежно від стратегічних цілей і наявних ресурсів.

Класифікація видів державного регулювання АПК за різними критеріями представлена у таблиці 1.5.

Таблиця 1.5 – Класифікація основних видів державної підтримки АПК

Критерій класифікації	Вид державної підтримки	Визначення
Джерела фінансування	Бюджетні	Надання бюджетних послуг за рахунок коштів бюджетів усіх рівнів, а також розробка і реалізація програм регулювання галузей економіки
	Позабюджетні	Заходи економічної політики, які не потребують витрат коштів державних або муніципальних бюджетів, у тому числі регулювання цін і тарифів, зовнішньоторговельне регулювання експорту та імпорту продукції, встановлення пільг, заборон і обмежень
Способи впливу на економіку	Прямі	Бюджетні виплати, податкові пільги на підтримку окремих підприємств і галузей
	Непрямі	Стимулювання розвитку через систему фінансових інститутів і створення умов активізації агробізнесу
Період дії підтримки	Короткострокові	Терміном дії до 1 року
	Довгострокові	Терміном дії більше 1 року
Відповідність вимогам СОТ	«Жовта скринька»	Заходи, які надають преференції окремим суб'єктам і погіршують умови торгівлі, передбачають перерозподіл коштів від споживачів до виробників. Такі заходи є предметом зобов'язань по скороченню після приєднання країни до СОТ
	«Зелена скринька»	Заходи, що не передбачають надання цінової підтримки виробникам. На них обмежувальні зобов'язання СОТ не поширюються
	«Блакитна скринька»	Є формою компенсації втрачених доходів виробників і не впливають на зростання пропозиції продукції на міжнародному аграрному ринку. Ці заходи не обмежуються СОТ.

Складено автором на основі джерел [13; 14; 15]

Для розробки ефективної аграрної політики необхідно мати критерії кількісної оцінки її впливу безпосередньо на сільськогосподарських товаровиробників, їх добробут. Важливою характеристикою таких методів є їх здатність враховувати не тільки кошти, що прямо виділяються на потреби сільського господарства, а й інші ресурси, що опосередковано використовуються державою для підтримки аграрного сектора.

Багато методик оцінки державної підтримки сільського господарства засновані на порівнянні цін, за якими сільськогосподарські товаровиробники фактично реалізують свою продукцію або купують ресурси, з цінами, які склалися за відсутності державного втручання, тобто в стані ринкової рівноваги. Такі ціни називаються довідковими цінами (reference prices). Для товарів, що перебувають в обігу на світових ринках, показником альтернативних витрат виступають світові ціни. Державне регулювання АПК не обов'язково виражається в підтримці сільськогосподарських виробників. Політика держави може виражатися як в субсидуванні, так і в оподаткуванні виробників. У першому випадку різниця між внутрішньою і довідковою цінами матиме позитивне значення, а у другому негативне.

У зв'язку з цим можна виділити показники цінового регулювання, показники оцінки бюджетної підтримки і узагальнюючі показники. У світовій практиці широко відомий показник, який використовується Організацією економічного розвитку та співробітництва (ОЕСР), – «оцінка підтримки виробника» (PSE – producer support estimate). ОЕСР регулярно розраховує коефіцієнт PSE для країн-членів і не членів цієї організації з 1987 р. [16].

Показник PSE відображає всі трансферти сільгоспвиробникам як від споживачів, так і від платників податків, одержувані виробниками в результаті проведеної державою політики підтримки сільського господарства. Він включає два компоненти: пряму бюджетну підтримку і непрямую, яка також називається «підтримкою ринкової ціни» (MPS – market price support). MPS відображає розрив між внутрішньою і довідковою цінами. Внутрішні ціни вимірюються біля воріт ферми і для порівняння зі світовими цінами коригуються з урахуванням витрат на доставку, переробку і маркетинг, тобто на маржу до ринку, на якому вітчизняний продукт реально зустрічається з імпортом так, щоб порівняння цін відбувалося в одній точці і було найбільш адекватним.

Оцінка сукупної підтримки сільського господарства розраховується на основі:

1) грошових трансфертів, направляються державою виробникам сільськогосподарської продукції безпосередньо;

2) грошових трансфертів, направляються державою на розвиток галузі в загалом (наприклад, підтримка науково-дослідних і освітніх сільськогосподарських установ, державної системи ветеринарного розвитку, будівництва інфраструктури в сільській місцевості тощо);

3) вимірювання непрямой підтримки виробників сільськогосподарської продукції (наприклад, підтримка ринкових цін, податкові та інші преференції, пільгові кредити та інші форми), яка не обов'язково передбачає витрати з бюджету, але безсумнівно створює грошові трансферти в аграрний сектор. У даній групі дуже важливо виділити і розглянути окремо підтримку ринкових цін [16].

Для цілей Світової організації торгівлі організації застосовується показник «агрегована міра підтримки» (AMS – aggregated measure of support). Цей показник практично аналогічний PSE, проте він дещо спрощений і відображає ступінь впливу внутрішньої політики на умови міжнародної торгівлі. Заходами із «зеленої скриньки» COT не враховуються при розрахунку AMS [17].

Найбільш простими і широко використовуваним показником є «номінальний коефіцієнт захисту» (NPC – nominal protection coefficient) і «номінальна норма захисту» (NPR – nominal protection rate). Перший розраховується як відношення внутрішньої ціни на продукт до світової; другий – як різниця цих цін, віднесена до світової ціни, виражена в відсотках. Ці показники не враховують впливу державної політики, що проводиться на ринку засобів виробництва, але вимірюють вплив держави на ринок збуту сільськогосподарської продукції. Якщо $NPC > 1$, то сільськогосподарські виробники субсидуються, а при $NPC < 1$ сільське господарство

оподатковується. Якщо $NPC = 1$, то це характеризує нейтральну державну політику [16].

Оцінками, які враховують вплив на ціни ресурсів, є показники «ефективний коефіцієнт захисту» (EPC – effective protection coefficient) і «ефективна норма захисту» (EPR – effective protection rate). Вони відображають співвідношення доданих вартостей продуктів, які дорівнюють різниці між ціною кінцевого продукту і вартістю засобів, що використовуються для його виробництва [18].

Використання у міжнародній практиці різних методик оцінки ефективності державного регулювання аграрного розвитку дозволяє:

- оцінити ефективність державної підтримки аграрного сектора на міжнародному рівні;
- врахувати не тільки суми, прямо що виділяються з бюджету на підтримку сільських товаровиробників, а й цінні трансферти від споживачів сільськогосподарської продукції;
- оцінити ефективність державної підтримки як в загалом продуцентів, що випускають всі види сільгосппродукції в регіоні, так і виробників певних видів сільськогосподарської продукції зокрема.

Таким чином, в процесі державного регулювання АПК, забезпечення його підтримки в сучасних умовах глобалізації економіки, посилення конкурентної боротьби необхідно виходити зі специфіки соціально-політичних і економічних умов, балансу податкового, фінансово-кредитного та цінового регулювання, вимог ринку і міжнародних організацій. Рівень компетентності органів управління АПК, готовність організацій до сприйняття встановлених правил, використання наданих їм можливостей, а також наявність і правильне використання наявних ресурсів вимагають особливої уваги. Система державної підтримки повинна бути гнучкою, відповідати поточним і довгостроковим потребам АПК.

1.3 Інституційні засади реалізації аграрної політики

Ефективність функціонування аграрного сектору та відповідного ринку залежить від наявності розвинених інститутів. Сучасна економічна наука розглядає інституційні перетворення важливим завданням при реформуванні економіки. Інституційні зміни спрямовані на створення нових або оновлення наявних інститутів, які формують певні «правила гри». На основі цих правил і механізмів, що забезпечують їх виконання, складаються взаємини людей в економічній, соціальній, політичній та інших сферах. Оскільки аграрна сфера ті відповідний ринок становлять собою складні багатосуб'єктні відносини, то проблема формування інституційного середовища або інституціоналізації економіки особливо актуальна.

Основоположники інституціоналізму розглядали інститути як правила поведінки (Т. Веблен) [19] та норми (Д. Коммонс) [20].

Сучасні неоінституціоналісти (Р. Коуз [21], Д. Норт [22], О. Вільямсон [23],) доводять, що процес становлення і зміни інститутів носить переважно еволюційний характер. На відміну від традиційної інституціональної школи, представники якої заперечували здатність ринку забезпечувати процес відтворення без державного регулювання, нова інституційна економіка готова розглядати інститути як деяку теорему, доказ якої потребує доведення, що суспільні витрати по створенню та існуванню інститутів повинні бути меншими за витрати, що виникають при його відсутності.

Представники неоінституціоналізму визначають інститут як стійкий комплекс формальних і неформальних правил, механізмів, принципів, норм і установок, що регулюють певні сфери людської діяльності. Ці правила і механізми в аграрній сфері покликані визначити умови здійснення індивідуального або колективного вибору розміщення і використання сільськогосподарських виробничих ресурсів. У зв'язку з цим будь-який економічний інститут аграрного ринку характеризується як організаційно-

правовою, так і соціально-психологічною компонентою. Щоб інститути могли виконувати функції впорядкування відносин між економічними суб'єктами аграрного ринку вони повинні включати в себе соціальні норми, цінності, установки і санкції за відступ від них. Співвідношення організаційно-правових та соціально-психологічних компонент в різних інститутах неоднаково, але вони об'єктивно притаманні кожному інституту.

Останнім часом в рамках «нової інституційної економіки», відомим представником якої є О. Вільямсон, сформувався відмінна від раніше поданої точка зору про економічну природу інституту. Згідно його поглядів, інститути розглядаються як механізми управління контрактними відносинами. Тому найважливішими економічними інститутами є фірми, ринки і укладання контрактів [23].

Інститути формуються історично, і змінити їх досить важко. Ця теорія зачіпає ідеї і політику та розглядає інститути як структури. Інституційні зміни можуть виникати спонтанно, за рахунок стихійного взаємодії дій окремих господарюючих суб'єктів, – тоді змінюються неформальні правила гри – і свідомо, під впливом держави, привнесення ті чи інші формальні правила гри [24, с. 56].

Одне з основних джерел змін – це зрушення в структурі відносних цін. Технічний прогрес, відкриття нових ринків, зростання населення ведуть або до зміни цін кінцевого продукту по відношенню до цін факторів виробництва або до зміни цін одних факторів по відношенню до цін інших. Неформальні норми «роз'їдаються» ціновими зрушеннями поступово, коли їх починає дотримуватися все менше і менше людей. Інше джерело – ідеологія, тобто суб'єктивні моделі, через призму яких люди сприймають і оцінюють навколишній світ. Головна причина того, чому сили конкуренції далеко не завжди ведуть до відбраковування неефективних «правил гри» і чому застійні соціальні форми могли і можуть існувати тисячоліттями, вбачається в тому, що високі трансакційні витрати роблять ринки мало схожими на досконалий ринок неокласичної теорії [25, с. 116].

У збереженні неефективних інститутів може бути зацікавлена і держава, якщо це сприяє максимізації різниці між доходами та витратами бюджету; такі інститути можуть підтримуватися потужними фінансово-промисловими групами зі спеціальними інтересами. Еволюція суспільства залежить від одного разу обраної інституційної траєкторії: нові, більш ефективні «правила гри» можуть залишатися незадіяними, тому що їх введення вимагає значних початкових вкладень, від яких вільні вже давно вкорінені інститути [26, с. 13].

Наслідком державного впливу є перетворення (кількісне або якісне), пов'язані з інститутами, процесами їх формування. З позицій неоінституціоналізму держава може як сприяти створенню ефективних ринкових інститутів, так і навпаки, створювати інституційну структуру, яка не дозволяє проявитися перевагам конкуренції через прояви монопольної влади та інших факторів, що ведуть до зростання трансакційних витрат

Основні причини, які зумовлюють необхідність державної підтримки та регулювання – негативні риси підприємництва і «провали» ринку [24]. Державне регулювання має враховувати інституціональну структуру економіки, включаючи сільське господарство, яка є результатом минулих дій держави і спонтанного еволюційного відбору найбільш ефективних інститутів. Країни з ринковою економікою, що володіють розвиненою інституційною структурою, можуть дозволити собі використання методів прямого і непрямого державного регулювання з метою проведення бажаної економічної політики без значної шкоди для всієї економіки.

Особливу необхідність участі держави вимагає сільське господарство, де провали ринку пов'язані з провалами конкуренції, особливостями цінових механізмів, суспільною важливістю аграрного виробництва, недосконалістю інформації, неповнотою ринку тощо. Серед заходів державного впливу повинні переважати такі регулюючі механізми, як цінова політика, бюджетна підтримка, пільгове оподаткування, кредитування й інші економічні

інструменти, що забезпечують режим максимального сприяння розвитку сільського господарства [24, с. 121].

Регулюючий вплив інституту держави на ринку має бути зорієнтованим на оптимізацію процесу саморегуляції, тобто такого стану на агропродовольчому ринку, коли попит і пропозиція врівноважуються ринковими силами, а державний вплив полягає в постійній підтримці цієї рівноваги за рахунок таких чинників, як зниження монополізму ресурсних і переробних підприємств, коригування паритетного співвідношення цін, стримування імпорту продовольчих товарів до рівня, створення продовольчих запасів для інтервенційних операцій на ринку і для випадку неврожайних років, розробка і реалізація програм з підтримки малого підприємництва та сільськогосподарської споживчої кооперації, ліквідація адміністративних бар'єрів на шляху руху продукції [25, с. 120]. Що і передбачає використання інституційних перетворень для створення інтегрованих структур в сільському господарстві.

Одним із центральних понять інституційної теорії є трансакційні витрати. Основними відмінностями сільського господарства і трансакційних відносин в аграрному секторі від інших галузей економіки є:

1. Висока залежність від біологічних процесів, природного середовища робить сільськогосподарське виробництво нестійким, малопрогнозованим. Це зумовлює високі витрати пошуку інформації та опортуністичну поведінку (це поведінка індивіда, який ухиляється від умов дотримання контракту з метою отримання прибутку за рахунок партнерів).

2. Сезонність, циклічність сільськогосподарської діяльності, висока пропорція основних фондів в структурі господарських засобів роблять АПК непривабливим для інвесторів і створюють значні труднощі в отриманні комерційних кредитів як довгострокових, так і короткострокових (перш за все для проведення посівної).

3. Сільськогосподарська діяльність жорстко прив'язана до землі. Земля при цьому розглядається як предмет праці і головний засіб виробництва.

Таким чином, на розвиток сільського господарства впливають не тільки природні, а й соціально-економічні чинники, пов'язані з особливими правами власності.

4. Подовжений виробничий цикл характерний і для інших галузей, але в сільському господарстві відсутня здатність гнучко реагувати на зміни ринкових умов, тому сільськогосподарські виробники виявляються заручниками кон'юнктури.

5. Внаслідок швидкопливного характеру багатьох видів сільськогосподарської продукції торговельні організації мають велику перевагу і можуть диктувати свої умови, з огляду на фактор часу.

6. Роз'єднані сільськогосподарські виробники не можуть прийти взаємної згоди в питання про цінову політику і цілком залежать від кон'юнктури. На аграрному ринку їм протистоять більш згуртовані, консолідовані торговельні й переробні структури, здатні впливати на рівень аграрних цін в бік їх зниження. В таких умовах сільськогосподарські виробники не отримують «об'єктивних» цін, хоча зовні може здаватися, що має місце вільне коливання попиту і пропозиції.

7. Через низьку цінову еластичність попиту на продукти харчування сільськогосподарське виробництво дуже чутливе до коливань рівня попиту. Одним з проявів даної обставини є схильність сільськогосподарської галузі до криз перевиробництва.

8. Більшість видів сільськогосподарської продукції відрізняється малою транспортабельністю, що призводить до виникнення ситуації «незамінності» покупця [26, с. 34-36].

Узагальнення елементів інституційного середовища розвитку АПК представимо у таблиці 1.6. Узагальнення, проведені у таблиці дозволяють зрозуміти важелі, на які повинна впливати держава при розробці аграрної політики, щоб створити ефективну систему державного управління. Якщо наведені важелі застосовуються і розвиваються в економіці системно, то

АПК буде розвиватися на засадах сталості, коли економічна, політична, соціальна та екологічні складові будуть взаємопогодженими.

Таблиця 1.6 – Складові інституційного середовища розвитку АПК

Складові середовища	Інституційні особливості формування елементів
Економічні важелі	Створення сприятливого інвестиційного клімату та доступності кредитних ресурсів. Зниження трансакційних витрат через формування агрокластерів. Розробка механізмів державної підтримки виробників із чіткими критеріями розподілу держбюджетних коштів. Стимулювання платоспроможного попиту. Зниження асиметрії інформації шляхом становлення і розвитку районних систем інформаційного консультування виробників.
Адміністративно-правові важелі	Вдосконалення земельного законодавства і розвиток ринку землі для забезпечення чіткої специфікації і захисту прав власності. Створення умов рівності суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм. Перехід від рентоорієнтованої поведінки представників регіональної влади на прибуткоорієнтовану, за допомогою впровадження інноваційних методів управління та встановлення громадського контролю за діями влади. Адаптація і виконання законодавства відповідно до умов СОТ.
Форми організації взаємодії та співпраці	Створення умов зростання ефективності вертикальної інтеграції сільськогосподарських підприємств при орієнтації їх на зовнішні ринки. Розвиток державно-приватного партнерства. Стимулювання створення кооперативів. Вдосконалення міжрегіональних зв'язків підприємств АПК.
Внутрішньогосподарські механізми в організаціях	Вдосконалення систем оплати праці для зниження сезонного безробіття. Підтримка оновлення капіталу та автоматизації виробництва.

Складено автором на основі джерел [24; 25; 26]

Отже, різноманітність видів та інструментів аграрної політики вимагає від державних органів системної взаємодії. Аграрна політика має бути направлена на створення умов для ефективного функціонування суб'єктів аграрних відносин.

Висновки до розділу 1

1. Аграрна політика – це законодавчо встановлений системний і цілеспрямований вплив держави на соціально-економічні відносини в аграрній сфері, що відповідає загальній концепції національного розвитку і стійко забезпечує консенсус інтересів суб'єктів аграрного сектора, суспільства і держави, екологічність виробництва, безпеку і достатність продовольства. Реалізація аграрної політики повинна здійснюватися відповідно до принципів комплексності, послідовності, реалістичності, поступовості, економічного різноманіття, рівності суб'єктів і соціальної спрямованості. Аграрна політика реалізується шляхом використання методів прямого і непрямого регулювання.

2. Аграрна політика залежно від спрямування поділяється на 2 види: стимулювання зростання виробництва; стимулювання обмеження виробництва. Інструменти державного регулювання згруповано за трьома напрямками: орієнтовані на споживачів; орієнтовані на виробників; торговельно-орієнтовані. Для оцінки рівня впливу держави на розвиток АПК застосовують показники цінового регулювання, показники оцінки бюджетної підтримки і узагальнюючі показники.

3. Дослідження інституціональних перетворень в АПК включає дослідження регулюючих інститутів; аналіз тенденцій інституційних перетворень в АПК; розробку й реалізацію варіантів інституційних перетворень. Ефективність державного регулювання залежить від величини витрат на державне регулювання і створення умов для ефективної взаємодії між суб'єктами економіки.

РОЗДІЛ 2 СПЕЦИФІКА НАЦІОНАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ АПК

2.1 Особливості національних моделей державного регулювання розвитку АПК

Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (ФАО) та Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) щорічно проводять огляд тенденцій розвитку світового АПК (Agricultural Outlook) та оцінку аграрної політики у регіонах (Agricultural Policy Monitoring and Evaluation). У цих документах вони виявляють особливості розвитку АПК у різних регіонах, узагальнюють проблеми та виклики розвитку галузей АПК та прогнозують тренди розвитку ключових показників. Результати їх досліджень важливо враховувати кожній країні при виборі національної моделі аграрної політики.

За останні десять років сформувалися такі світові тенденції розвитку АПК:

1. Внаслідок вдосконалення технологій відбулося зростання виробництва продукції АПК у світі на 20%.
2. Спостерігалось сильне зростання попиту на продукцію АПК як сировини для біопалива та кормів для тварин. Це зумовило розширення асортименту продукції та поглиблення переробки сільськогосподарської сировини і відходів.
3. Попит на продовольство зростав стало відповідно до зростання чисельності населення.
4. Зростання доходів у Азіатських країнах (зокрема, в Нових індустріальних країнах) зумовило зростання попиту на м'ясо, що зумовило появу нових технологій вирощування тварин і зростання попиту на корми.
5. У більшості регіонів споживання продовольства вирівнялося до рівня фізіологічних норм по продукції рослинництва.

6. У найближчі десятиліття зростання попиту буде формуватися в регіонах з високим приростом населення, таких як Африка на південь від Сахари, Індія, Близький Схід та Північна Африка. Їх преференції впливатимуть на кон'юнктуру світових продовольчих ринків.

7. Обсяги використовуваних земель для агровиробництва практично не змінювались, тому приріст виробництва відбувався за рахунок вдосконалення технологій обробки ґрунту, використання гідропонних ферм, високоякісного насіння та добрив [28; 29; 30].

Виробництво продукції АПК за 2015-2017 рр. і його прогнозований обсяг (до 2027 р.) відображено на рисунку 2.1.

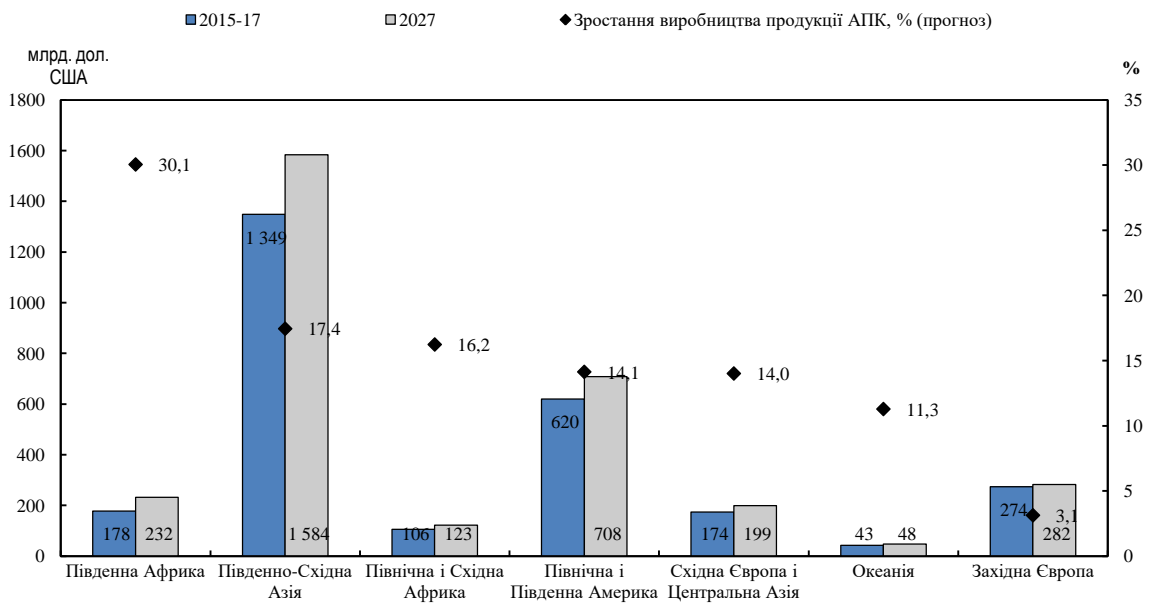

Рис. 2.1 – Виробництво продукції АПК за регіонами світу 2015-2017 рр. та прогноз до 2027 р.

Складено автором на основі даних ОЕСР [31]

Прогнози міжнародних організацій щодо виробництва продукції АПК в усіх регіонах світу відображають зростання. Дані рисунку відображають суттєві диспропорції у структурі світового виробництва: не зважаючи на те, що понад 20% населення проживає в Африці, частка цього регіону є надзвичайно малою. Але темпи зростання до 2027 року будуть найвищими у Південній Африці за рахунок впровадження нових технологій і можливості

спеціалізації на органічному виробництві. Найменші темпи зростання очікуються у Західній Європі – лише 3,1%, що пов'язано з насиченням ринку і вичерпанням додаткових земель для використання у сільському господарстві.

Розвиток АПК потребує цільової державної підтримки в усіх країнах світу. Вибір національної моделі аграрної політики залежить від рівня розвитку сільського господарства, стратегічних напрямів розвитку, наявних ресурсів і якості сільськогосподарських земель, особливостей національної моделі змішаної економіки.

Дискусії про необхідність створення системи правил для регулювання світової торгівлі в першу чергу пов'язані з питанням зниження тарифів з метою створення більш сприятливих умов для торгівлі. Однак очевидно, що збереження поточного рівня субсидування і державної підтримки аграрного сектора може нівелювати ефект, очікуваний від скорочення тарифного захисту. Міжнародне співробітництво в галузі торгівлі окремими товарами розглядалося як найкраща альтернатива домовленостям у сфері субсидій і державної підтримки. Однак досвід міжнародних переговорів показав, що домовитися про правила торгівлі окремими товарами на тривалий час дуже складно у зв'язку з нестійкою кон'юнктурою аграрних ринків.

Загальна підтримка сільського господарства (TSE), що надається в країнах ОЕСР, становила 325 млрд. дол. США на рік в середньому за 2016-2018 рр., з них 72%, або 235 млрд. дол. було надано як індивідуальна підтримка виробникам (PSE). Підтримка виробників становила 18,5% валових надходжень сільського господарства (% PSE) у 2016-2018 роках по всій території ОЕСР і за цим показником відбувалося значне зниження – приблизно на 30% у 2000-2002 рр. (табл. 2.1).

Підтримка виробників в країнах ОЕСР як частка валових надходжень від сільського господарства (% PSE) поступово зменшувалася протягом аналізованого періоду. У 2016-2018 роках підтримка становила близько 18% валових надходжень від сільського господарства. Частка інструментів

«жовтої скриньки COT», що викривлюють умови торгівлі, зменшилася переважно за рахунок зниження підтримки ринкових цін (MPS). Ефективні ціни в середньому були на 11% вищими за світові. У 2018 році рівень підтримки виробників зріс, головним чином, за рахунок більш високих бюджетних виплат на підтримку окремих товарів (цукор, сояшник, молоко, яловичина) і збільшення ПДВ.

Таблиця 2.1 – Динаміка показників підтримки АПК в країнах ОЕСР,
дол./%

Показник	1986-1988	2000-2002	2016-2018	2016	2017	2018
Загальна вартість виробництва (за цінами «біля воріт господарства»)	594049	660886	1143394	1116966	1166052	1147164
з якої частка продукції з експліцитною оцінкою підтримки ринкової ціни (ПРЦ), у %	71,9	68,6	68,0	67,9	68,3	67,9
Загальна вартість споживання (за цінами «біля воріт господарства»)	549077	641649	1012329	974630	1014257	1048099
Оцінка підтримки виробника (PSE)	239900	229804	235395	231010	228488	246687
Підтримка на основі виробництва продукції	196954	151024	112151	107675	107134	121643
Підтримка ринкової ціни (ПРЦ)	184356	136071	105896	103918	103440	110330
Виплати на тонну продукції	12509	14953	8255	3757	3694	11313
Підтримка на основі використання ресурсів	19578	19428	27532	26412	26601	29582
Відсотковий PSE, %	36,9	30,5	18,5	18,57	17,70	19,22
Номінальний коефіцієнт захисту (NPC) виробника	1,48	1,29	1,11	1,11	1,10	1,12
Номінальний коефіцієнт підтримки (NAC) виробника	1,59	1,44	1,23	1,23	1,22	1,24
Оцінка підтримки загальних послуг (GSSE)	25594	36399	42583	42611	43598	41540
Оцінка підтримки споживача (CSE)	-160067	-129166	-78330	-73988	-75221	-85779
Відсотковий CSE,	-30,3	-20,9	-8,1	-8,0	-7,8	-8,6
Номінальний коефіцієнт захисту (NPC) споживача	1,54	1,31	1,14	1,14	1,14	1,15
Номінальний коефіцієнт підтримки (NAC) споживача	1,43	1,26	1,09	1,09	1,08	1,09
Оцінка сукупної підтримки (TSE)	285450	289783	325208	321219	319222	335179
Трансферти від споживачів	191442	153333	126559	122754	123491	133431
Трансферти від платників податків	116316	156437	225224	223616	221687	230368
Надходження в бюджет	22308	18987	26574	25151	25952	28620
Відсотковий TSE (% від ВВП)	2,0	1,0	0,6	0,7	0,6	0,6

Джерело: [31]

Відносні витрати на загальні послуги (GSSE), головним чином на освіту, інновації та розвиток інфраструктури, постійно зменшуються, оскільки додана вартість сільського господарства зростає швидше. Загальна підтримка сільського господарства як частка ВВП з часом значно скоротилася. Близько 70% цієї підтримки надається окремим виробникам (PSE).

Спостерігається довгострокове зниження підтримки на основі товарної продукції (включаючи ринкову цінову підтримку та виробництво), адже ця форма підтримки є найсильніше викривляє умови торгівлі. Більшу увагу в підтримці фінансування почали приділяти виплатам на основі ресурсів (використання землі, поголів'я тварин, застосування екологічно безпечних технологій, підтримка органічного виробництва. Виплати на основі поточної площі сільськогосподарських культур та кількості тварин залишаються майже незмінними порівняно з 2000-2002 рр. і склали близько 18% від загальної підтримки виробників.

Від'ємні значення підтримки споживачів (CSE) свідчать про приховані податки, політику прямого регулювання цін на сільськогосподарську продукцію через прямі бюджетні субсидії на окремі продукти та програми продовольчої допомоги.

Витрати на фінансування загальних послуг АПК (GSSE) збільшилися (у номінальному вираженні) в країнах ОЕСР з 36 млрд. дол. на рік у 2000-2002 р. до 43 млрд. дол. США у 2016-2018 рр. Більшість цих видатків у 2016-2018 роках спрямовуються на фінансування інфраструктури (18,4 млрд. дол. США), що відображає незначне збільшення порівняно з 2000-2002 рр. Видатки на освіту та інновації в галузі сільського господарства (13 млрд. дол. США) збільшилися на 60%. Витрати на послуги з інспекції та контролю майже подвоїлися, тоді як витрати на маркетингову та промоційну діяльність зменшилися за той самий період.

Розглянемо особливості застосування окремих інструментів країнами світу, що є складовими аграрної політики.

Для сільськогосподарських виробників застосовується режим пільгового непрямого оподаткування. Існують різні підходи до встановлення ставок ПДВ (наприклад, в ряді країн ЄС він залежить від рівня доходу фермера), але переважно шкала ставок застосовується залежно від виду товару і його соціально-економічної значущості: знижені ставки застосовуються до сільськогосподарських і продовольчих товарів. У США, на відміну від інших

країн, ПДВ не справляється, замість нього в ряді штатів діє податок з продажів. Об'єктом оподаткування є валова виручка від продажів. Ставка податку становить від 2,9% до 7%, при цьому муніципальна влада може ввести додатковий податок (як правило, не перевищує 4%). У деяких штатах не обкладаються податком або оподатковуються за зниженою ставкою продукти харчування. Пільговий режим для фермерів полягає в тому, що при купівлі сировини, матеріалів, основних засобів для сільського господарства цей податок не стягується. В Австралії та в Канаді сплачується аналогічний ПДВ податок на товари і послуги. У Китаї і Індії стягуються і ПДВ, і податок з продажів.

В окремих країнах сільськогосподарські виробники користуються такими податковими пільгами:

– Австралійські виробники молока в самий спекотний період – літо і початок осені – звільняються від сплати деяких податків, а по іншим – сплачують менші суми (загальне зниження близько 35%). Дохід до 18200 тис. австралійських дол. в рік не оподатковується, а ставка з податку на прибуток знижується до 28,5% для компаній з річним оподатковуваним доходом до 5 млн. доларів;

– в Індії доходи фізичних осіб розміром до 200 тис. рупій не оподатковуються прибутковим податком;

– у Китаї звільнені від податку на прибуток підприємств вирощування овочів, злаків, олійних культур, бобових, цукроносних культур, фруктів і горіхів, виведення нових сортів сільськогосподарських культур, розведення худоби та домашньої птиці, а також первинна обробка отриманої продукції. Вдвічі знижений податок для вирощування квітів, чаю та інших рослин, які є матеріалами для виготовлення напоїв і ароматизаторів, а також первинна обробка отриманої продукції. Селян звільнено від сплати сільськогосподарського податку, податку на забій худоби та податку на особливі види сільськогосподарської продукції;

– у Франції звільнені від сплати корпоративного податку тваринницькі кооперативи і консорціуми;

– в Італії протягом перших 10 років з моменту створення сільськогосподарські кооперативи по первинній переробці сільськогосподарської продукції звільнюються від сплати податку на доходи юридичних осіб та від місцевого податку на доходи, на 50% знижується податок для кооперативів, розташованих в гірській місцевості, а кредитні кооперативи виключають з оподаткованої бази відсотки по кредитах, виплачених членами кооперативів;

– у Канаді при вкладенні інвестицій у підвищення якості земель, їх величину вираховують із доходів фермера, оподатковуваних податком [32].

Закони багатьох країн передбачають також надання пільг по земельному податку:

– повне виключення сільськогосподарських земель з оподаткування (наприклад, у Великобританії і Китаї; меліораційні кооперативи в Італії; в Чехії до 10 га, якщо обробляються власником ділянки);

– зниження податкової ставки. В Італії для сільськогосподарських кооперативів, розташованих в гірських районах, ставка земельного податку знижена на 50%. У Чехії значні податкові пільги можуть надаватися для тих ділянок сільгоспугідь, продуктивність яких значно нижче норми;

– альтернатива сплаті земельного податку. У низці штатів США передбачена можливість застосування зниженої ставки прибуткового податку або податковий кредит;

– звільнення від переоцінки земельної вартості. Землі, на яких здійснюються дренажні, іригаційні роботи, посадка плодкових дерев, у Франції, наприклад, тимчасово переоцінюються [33, с. 154].

Інструментом стимулювання сільськогосподарських виробників в багатьох країнах світу є прискорений порядок амортизації основних фондів. Так, в Австралії застосовується сім ставок амортизації: 33,33%, 20%, 15%, 10%, 7,5%, 5%, 2,5%; податкові органи повинні публікувати рекомендації

щодо застосування цих ставок, але рішення про використання конкретної ставки приймає сама компанія. В Індії амортизація на обладнання класифікується за трьома категоріями і становить 25%, 40% і 100% [32].

Основні параметри податкового регулювання сільського господарства розвинених країн мають декілька спільних рис: податкова політика в сільському господарстві країн використовує весь арсенал прямих і непрямих податків, але з різними видами податкових пільг для сільськогосподарських виробників. Місцеві податки істотно можуть відрізнятися і визначаються завданнями конкретного регіону, його специфічним географічним положенням, станом місцевого бюджету.

Кредитування для сільськогосподарських підприємств є одним з найбільш важливих елементів економічного розвитку. При цьому організація забезпечення фінансовими ресурсами аграрних підприємств і ставки оподаткування у кожній країні має свою специфіку:

1. Країни, в яких фінансове обслуговування аграрного сектора здійснюється одним або декількома великими спеціалізованими банками (Швеція, Нідерланди, Індія).

2. Країни, які залучають до системи кредитування аграрного сектора мережу комерційних банків шляхом надання державних гарантій банківських кредитів і субсидування процентних ставок (Великобританія, Словаччина, Чехія, Китай, Австрія, Бразилія).

3. Країни, які здійснюють кредитування аграрного сектора через систему кооперативних банків (Франція, Німеччина, Польща). Наприклад, у Франції функціонує спеціальний сільськогосподарський банк «Кредит Агріколь». На кооперативний сектор припадає близько 75% кредитів сільського господарства. Серед кооперативних банків ліцензію на обслуговування фермерів отримує кооперативний банк, який надасть фермеру більш дешевий кредит за пільговою процентною ставкою (що не перевищує звичайну) і має хорошу репутацію у місцевих фермерів.

4. Країни, в яких функціонують небанківські кредитні організації в аграрній сфері (США і Канада), системи кредитної кооперації для мікрокредитування дрібних сімейних господарств (країни Центральної і Східної Європи). Так, одним з ключових суб'єктів сільськогосподарського кредитування в США є державна організація – Система фермерського кредиту. Заслуговує на увагу специфічна кредитна організація – Товарно-кредитна корпорація, яка створена при Міністерстві сільського господарства США. Уряд надає їй серйозну фінансову підтримку для вирішення проблеми реалізації фермерами надлишкового врожаю зерна. Ресурси цієї організації формуються за рахунок бюджетних коштів. Корпорація надає фермерам під заставу зерна короткострокові позики на кілька місяців за ринковими відсотковими ставками. При цьому якщо світові ціни підвищуються, фермер може продати зерно і погасити позику. Якщо ж ціни знижуються, фермер має право не повертати позику і залишити зерно корпорації. Надалі уряд вирішує долю закладеного зерна --використовує його як продовольчу допомогу малозабезпеченим громадянам або направляє в країни, що розвиваються [34, с. 115].

Особливістю кредитування в розвинених країнах є земельно-іпотечне кредитування (під заставу землі). Економічні механізми функціонування іпотечних кредитних інститутів однакові у всіх промислово-розвинених країнах. Відмінності стосуються в основному організаційних підходів. У світовій практиці основними організаційно-фінансовими схемами земельної іпотеки є:

– однорівнева (європейська або континентальна, застосовується також в країнах Латинської Америки і Азії), в якій залучення коштів в систему відбувається через земельно-іпотечні банки. Ресурси земельних іпотечних банків складаються з власних накопичень і коштів, отриманих від реалізації земельних іпотечних облігацій, що випускаються під забезпечення землі з фіксованим процентним доходом;

– дворівнева (американська або англосаксонська), в якій залучення ресурсів здійснюється за допомогою земельно-іпотечних кредитів через небанківські кредитні організації – земельно-іпотечні агентства. Базується така система на трьох елементах: іпотечному страхуванні, що гарантує земельно-іпотечні кредити від ризику неповернення; рефінансуванні – покупці земельних іпотечних цінних паперів, випущених банками; сек'юритизації – випуску на базі банківських земельних іпотечних цінних паперів інших, більш цінних і, відповідно, більш ліквідних на ринку паперів [32].

Спочатку кредити видають комерційні банки, кредитні спілки. Однак фактичними власниками більшої частини земельно-іпотечного портфеля є спеціальні агентства, яким надаються державні гарантії, що забезпечують зниження ризиків і стандартизацію позик. Агентства комплектують куплені у банків кредити в пули і продають їх інвесторам у вигляді забезпечених земельної іпотекою цінних паперів.

Найважливішим важелем підтримки АПК є пільгове кредитування, яке здійснюється для забезпечення оптимальних умов виробництва для господарств, які не мають достатньо власних джерел фінансування. Надання пільг часто здійснюється в рамках цільових програм, що відображають пріоритети державної політики. Основний принцип пільгового кредитування – це часткова компенсація процентної ставки коштів з бюджету.

Загалом, фінансово-кредитний механізм підтримки сільського господарства зарубіжних країн сприяє ефективному проведенню державної аграрної політики і відрізняється спрямованістю на стимулювання розвитку виробництва продукції, наявністю безлічі спеціалізованих фінансово-кредитних інститутів, що здійснюють фінансову та кредитну допомогу виробникам, високим рівнем державного регулювання та контролю за діяльністю цих інститутів, постійним моніторингом результатів проведеної сільськогосподарської політики.

У сучасному АПК виокремлюють декілька важливих трендів, що мають враховувати держави при розробці аграрної політики (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2 – Глобальні тренди в розвитку АПК та можливості їх врахування при розробці національної моделі аграрної політики

Назва тренду	Виклики для національних економік	Способи вирішення в межах національної політики.
Вода стає найбільш дефіцитним ресурсом	Зміни клімату будуть посилювати проблему дефіциту водних ресурсів, очистка, опріснення і доставка води стануть окремим сегментом бізнесу. Розширюються зони ризикового землекористування, з різкими змінами клімату (заморозками, засухами чи зливами, нетиповими температурами).	Підтримка іригаційних систем, розробка програм якісної питної води.
Розвиток «сервісної економіки», направленої на надання послуг сільгоспвиробникам.	Розробка електронних карт полів, дистанційне керування технікою, збір і надання геопросторової інформації, розробка мобільних застосунків для отримання управлінських і сервісних функцій – стартапи, які готові підтримувати інвестори.	Держава повинна підтримувати діджиталізацію сільського господарства. Завдяки створенню єдиних баз даних і систем автоматизованого моніторингу використання земель будуть зменшені ризики втрат урожаю, оптимізуватиметься система управління земельними ресурсами.
Важливість довгострокових горизонтів планування (для міжнародних організацій таким є 2027 рік)	Багатоаспектне питання пов'язане з врахуванням змін добробуту держав-імпортерів продуктів, темпів зростання біоенергетики, структури експорту-імпорту Азіатських країн та ін.	Необхідність розробки аграрної стратегії, яка враховуватиме точки зростання, місце країни в системі глобальної конкурентоспроможності, врахування позицій головних гравців ринку
Нове розуміння стратегій управління земельними ресурсами	Скорочення земель, придатних для сільського господарства.	Створення уніфікованих і всеосяжних геопросторових даних для більш ефективного управління ландшафтами і всеосяжної земельної реформи, створення правових основ для колективного користування земельними ресурсами, модернізація систем фінансування використання земель.
Сталий розвиток сільських територій	Урбанізація призводить до зменшення престижності праці в АПК, скорочення жителів сільських територій, погіршення екологічної ситуації.	При розробці стратегій і програм необхідно збалансовувати економічні, соціальні та екологічні складові.

Складено автором на основі даних Світового Банку [35]

Отже, сучасна аграрна політика має бути спрямована на створення тимулів для підвищення продуктивності, формування «точок зростання», збереження і розвиток екосистем. Державам необхідно перенаправити підтримку сільського господарства на забезпечення доступності державних послуг, на заохочення співпраці між всіма учасниками ринку. Необхідно використовувати весь спектр економічних інструментів, включаючи інформацію, освіту, регулювання, платежі та податки для досягнення цілей сталого розвитку країни.

2.2 Особливості спільної аграрної політики ЄС

У розвинених країнах напрацьований багаторічний досвід регулювання розвитку АПК, що включає поєднання ринкових та державних механізмів координації процесів в аграрній сфері. Їх досвід необхідно враховувати при виборі національної моделі аграрної політики.

ЄС застосовує прогресивну систему координації аграрної політики, що має назву Спільна аграрна політика (САП). САП являє собою комплекс норм і правил, що регулюють сферу виробництва та торгівлі сільськогосподарською продукцією. За експертними оцінками, нині спільна аграрна політика ЄС охоплює 98% сільськогосподарських товарів, а протекціоністські інструменти, що застосовуються в її рамках, – понад 75% продукції [36]. Можна стверджувати, що САП полягає в наднаціональній організації ринків деяких видів сільськогосподарської продукції (зернових, молока, м'яса, вина). Зміст і форми цієї політики відрізняються за видами сільськогосподарської продукції залежно від її значення, специфіки та ситуації на ринку.

Серед усіх спільних політик САП була найсуперечливішою та найменш стійкою, адже її реформували практично кожні п'ять років – задля відповідності внутрішнім і зовнішнім вимогам. Це одна з найважливіших і найвитратніших сфер діяльності ЄС (охоплює близько 40% бюджету ЄС);

рішення ухвалюються кваліфікованою більшістю голосів Ради ЄС після консультації у Європейському Парламенті.

Основні цілі САП були сформовані ще у 1956 році в ст. 39 Римського договору і залишаються незмінними і до сьогодні:

- підвищення продуктивності АПК шляхом активізації впровадження результатів НТП;

- забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва та оптимального використання факторів виробництва;

- підвищення рівня життя сільськогосподарських виробників;

- стабілізація ринків продукції АПК, захист виробників і споживачів від зовнішніх чинників;

- гарантування продовольчої безпеки ЄС, забезпечення доступності продуктів якісного харчування через цінове регулювання [37].

Реалізація САП базується на двох «стовпах» (pillars), що об'єднують взаємопов'язані інструменти:

Перший «стовп» полягає у спільній організації ринків (через такі інструменти як експортні субсидії, підтримку ринкових цін, зберігання продукції, імпорتنі мита) та прямій підтримці фермерів (єдиний платіж на площу сільськогосподарських угідь, єдиний платіж на ферму, платежі, частково пов'язані з рівнем виробництва, та додаткові платежі).

Другий «стовп» САП передбачає розвиток сільської місцевості та зменшення різниці рівня життя між селом і містом. Фермерам надається допомога на такі програми: сприяння інвестиціям в аграрне виробництво; допомога в оновленні основних засобів і обладнання; допомога у створенні переробних потужностей, щоб фермери могли заробляти на виробництві більш вартісної продукції; допомога з маркетингом аграрної продукції; стимулювання покращення якості продукції; допомога фермерам у виконанні стандартів ЄС щодо захисту навколишнього середовища й утримання тварин; навчання новим технологіям аграрного виробництва та ведення бізнесу на селі; підтримка фермерів у гірських районах та інших проблемних

територіях; оновлення сіл та сільської інфраструктури; допомога молодим фермерам на початковому етапі; використання дорадчих послуг; відновлення аграрного та лісового потенціалу на еродованих землях і пошкоджених територіях тощо [38, с. 316].

Пряма підтримка надається лише за умови дотримання фермерами вимог щодо якості продукції, збереження навколишнього середовища та забезпечення умов відтворення природних ресурсів загалом, і землі, зокрема.

Основні принципи САП відображені на рисунку 2.2.

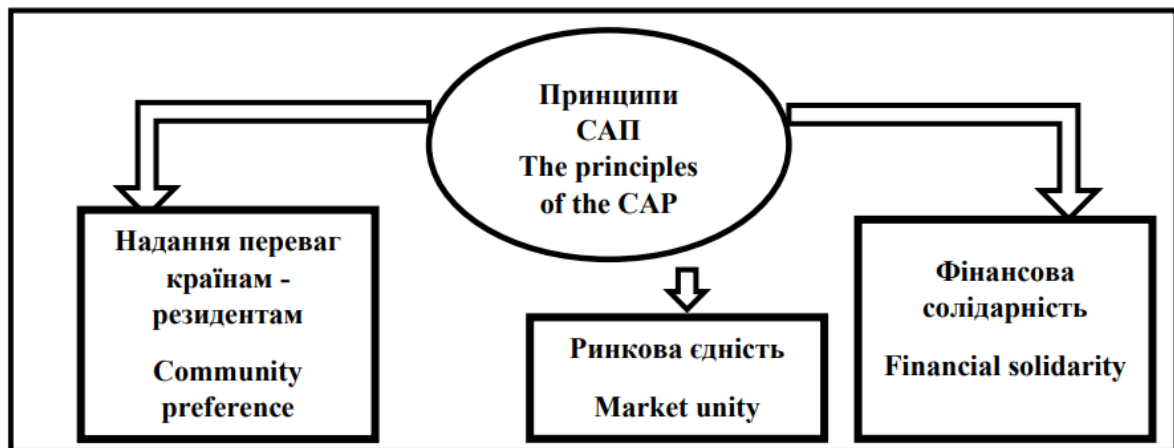

Рис. 2. 2 – Принципи реалізації САП ЄС

Джерело[39, с. 216]

Зміст цих принципів полягає у тому, що сільськогосподарська продукція має вільно переміщатися по території ЄС; європейська продукція повинна мати пріоритет перед продукцією інших країн; САП має фінансуватися переважно з бюджету ЄС.

Загальний рівень витрат на САП відображено на рисунку 2.3.

Наведені дані відображають суттєвий розмір бюджетної підтримки сільського господарства, хоча розмір фінансування не має чіткого тренду. Можна сказати лише про те, що витрати на САП залишаються значними серед витрат із бюджету ЄС.

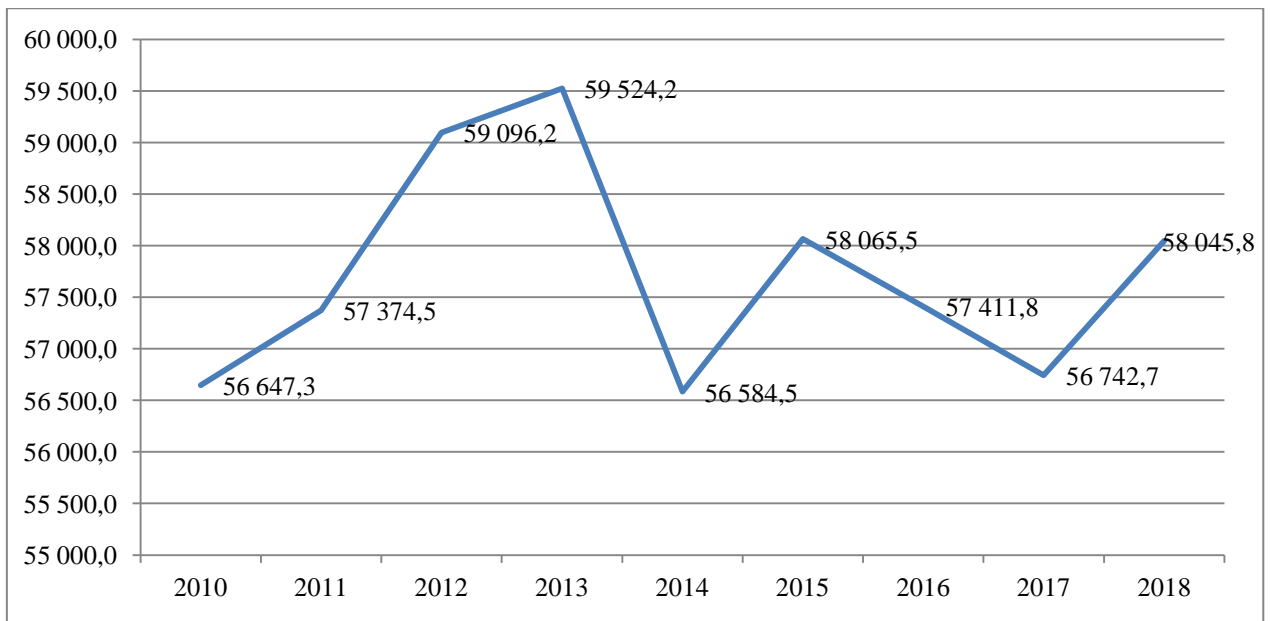

Рис. 2.3 – Динаміка витрат на САП в бюджеті ЄС, млн. євро

Складено автором на основі даних [40]

У 2018 році на САП витрачено 58 млрд. євро при загальному бюджеті ЄС 162,1 млрд., тобто 35,8%. Розподіл коштів за напрямками відображено на рисунку 2.4. Переважна частина фінансування спрямовується на підтримку доходів виробників.

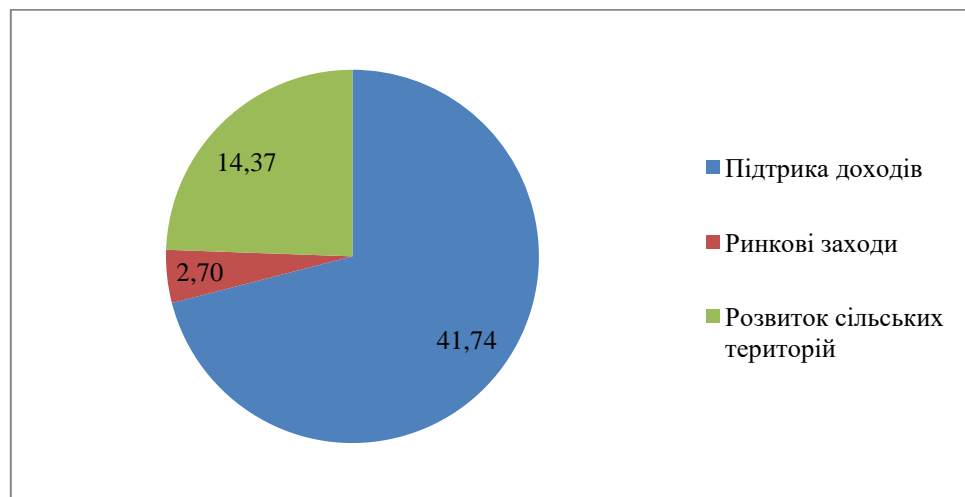

Рис. 2.4 – Розподіл коштів в межах бюджету САП ЄС, млрд. євро у 2018 р.

Джерело [40]

Співвідношення між рівнем прямої підтримки фермерів і їх доходами відображено на рис. 2.5.

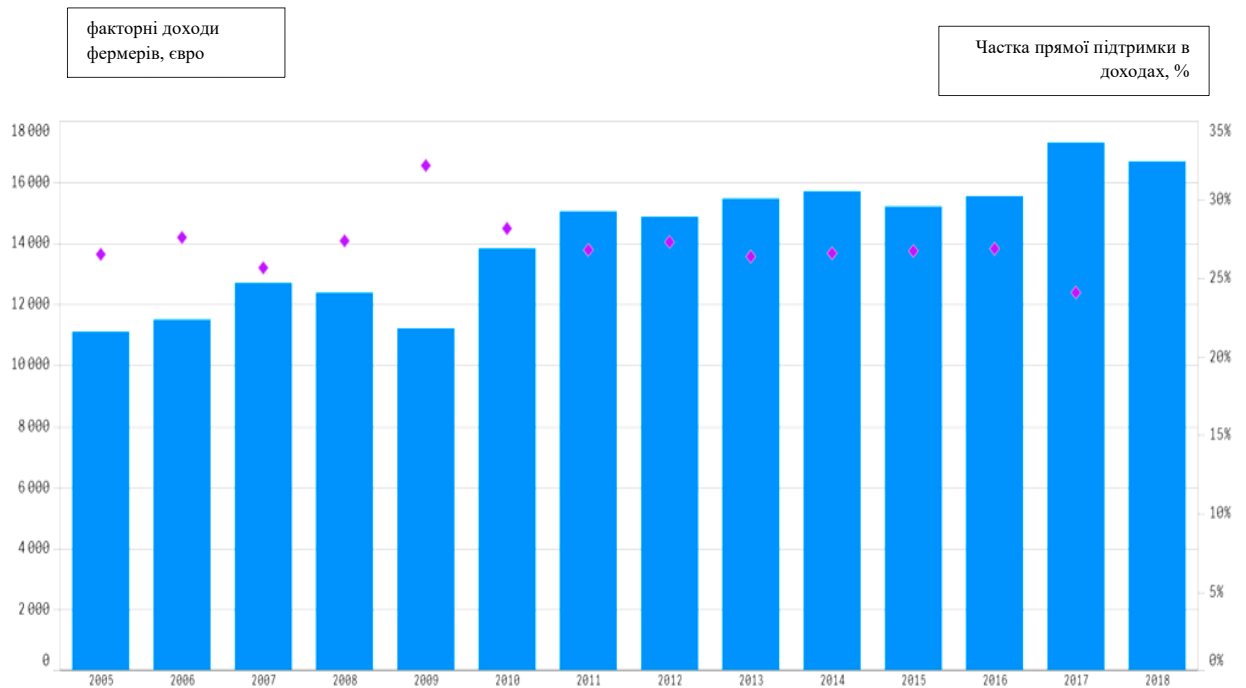

Рис. 2.5 – Співвідношення між доходами виробників і рівнем прямої підтримки [41]

Наведені дані свідчать про загальний тренд до зростання доходів фермерів і при незначному зниженні частки прямої підтримки з 26% у 2005 році до 24 у 2018 році. В умовах кризи 2009 року спостерігалось різке падіння доходів, проте пряма підтримка не зменшувалася, що дозволило фермерам швидко відновитися після світової кризи. З 2016 року зростання доходів виробників стабілізувалося, що робить можливим зниження ролі прямої підтримки сільськогосподарських виробників.

Загальний розподіл підтримки виробників сільськогосподарської продукції ЄС відповідно до вимог COT відображений у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3 – Структура підтримки виробників сільськогосподарської продукції ЄС відповідно до вимог COT, млрд. євро

Група інструментів	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Інструменти «Зеленої скриньки»	68,052	70,977	71,140	68,698	65,257	60,829
Інструменти «Жовтої скриньки»	6,502	6,859	5,899	5,972	6,642	7,102
Інструменти «Блакитної скриньки»	3,142	2,981	2,754	2,664	2,879	4,331

Джерело [36]

Загальна внутрішня підтримка ЄС в середньому становила близько 80 мільярдів євро щорічно з незначним скороченням за останні роки. Більшість інструментів, що застосовувалися належать до «зеленої скриньки». Підтримка в межах «Жовтої скриньки» знаходиться набагато нижче її дозволеної межі. Переважна частина підтримки пов'язана з підтримкою ринкових цін через адміністративні ціни підтримки, встановлені для трьох продуктів: пшениці, знежиреного молока та вершкового масла. Інструменти «блакитної скриньки» пов'язані з прямими виплатами сільгоспвиробникам залежно від площі та утримуваної худоби. Такі інструменти повинні скорочуватися. Однак за останні роки вони почали зростати, оскільки продемонстрували свою ефективність.

Специфічним у ЄС є цінове регулювання.

Для кожного з видів сільськогосподарської продукції, який є об'єктом цінового регулювання, Європейська Комісія встановлює три різних види цін:

1. Індикативна ціна – це орієнтовна ціна, за якою повинна реалізовуватися сільськогосподарська продукція на спільному ринку ЄС. Вона була орієнтиром для товаровиробників і слугувала базою для розрахунку інших параметрів (наприклад, рівня доходності сільськогосподарського виробництва).

2. Інтервенційна ціна – це гарантована ціна, за якою інтервенційні агентства країн-учасниць ЄС закупають сільськогосподарську продукцію та продовольство, що повинні відповідати мінімальним стандартам якості. Вона є нижньою межею коливань ринкових цін на Європейському аграрному ринку.

3. Для обмеження поставок дешевої, але низькоякісної імпортової продукції використовуються граничні ціни. Гранична ціна – це мінімальна ціна, за якою на ринку може реалізовуватись імпортована продукція. Ця ціна є вищою за інтервенційну і, таким чином, стимулює учасників ринку купувати продукцію, вироблену в ЄС. Завдяки цьому реалізується один із базових принципів САП – надання переваги власній продукції. Рівень граничних цін

встановлюється залежно від того, наскільки потрібним є захист внутрішнього ринку. Наприклад, гранична ціна може встановлюватись на рівні мінімальної гарантованої (інтервенційної) ціни, збільшеної на величину транспортних витрат, на доставку продукції від пункту перетину кордону до районів основного споживання. На основі аналізу відхилення (абсолютного чи відносного) рівня граничної ціни від ціни імпорту визначається величина імпортного мита [38, с. 299].

У різні етапи еволюції САП були поставлені різні цілі та відповідно до них обирались інструменти регулювання (таблиця 2.4).

Таблиця 2.4 – Еволюція САП ЄС

Етап	Період рр.	Ключові ознаки періоду	Характеристика
I етап	1962-1973	Необхідність збільшення виробництва продовольчої продукції для забезпечення потреб жителів ЄС	Було зафіксовано закупівельні ціни. Їхній рівень був досить високим. Обмеження на імпорт не накладалися. Витрати загального бюджету ЄС на сільське господарство склали 65%, що призвело до перевиробництва
II етап	1978-1992	Боротьба з наслідками перевиробництва продукції АПК, що відбулось на попередньому етапі	Вводиться жорстке регулювання закупівельних цін. Відбувається мотивація експортної діяльності шляхом експортних субсидій.
III етап	1992-2000	Скасування системи регулювання закупівельних цін та запровадження прямих виплат за гектар сільгоспугідь. Реформа Рей Мак-Шеррі	Такі нововведення були направлені на стимулювання виробника раціонально використовувати матеріальні, фінансові, природні ресурси. Встановлені вимоги для фермерів щодо обов'язкових сівозмін та відновлення врожайності землі.
IV етап	2000-2007	«Agenda- 2000» – «План дій-2000». Реформа Фішлера.	Новий порядок денний проголошував нові принципи САП, які полягали у формуванні засад сталого розвитку сільського господарства, де сільгоспвиробник – центр соціальної, природної, культурної систем. Першочергове значення відводиться конкурентоспроможності сільського господарства ЄС на світових ринках.
V етап	2007-2013	Посилення Конкурентоспроможності сільського господарства	Реструктуризація, модернізація аграрного сектора, підтримка продовольчих та інтеграційних зв'язків, впровадження інформаційних технологій. Захист навколишнього середовища, впровадження енергозберігаючих технологій.
VI етап	2014-2020	Зосередження уваги на наданні суспільних і приватних благ в результаті проведенні реформи	Життєздатне виробництво харчових продуктів. Стійке управління природними ресурсами і кліматом. Дії із збалансованого територіального розвитку.

Джерела [33; 43; 44]

Наведені етапи відображають зміни підходів ЄС щодо аграрної політики – від політики підтримки нарощування обсягів виробництва, до забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Серед основних відмінних характеристик сучасної САП ЄС (2014 – 2020 рр.) слід відзначити:

- перехід від підтримки виробництва окремих видів продукції до прямої підтримки сільськогосподарських товаровиробників, які виконуватимуть вимоги виробництва високоякісної продукції при збереженні екосистеми та посиленні біорізноманіття, а також посилення екологічної безпеки за рахунок відмови від монокультури господарювання, що стимулюється виробничими субсидіями;

- підтримка диверсифікації доходів у сільській місцевості за рахунок стимулювання кооперації, поліпшення якості аграрної продукції за рахунок дотримання базових стандартів захисту навколишнього середовища й утримання тварин, навчання новим технологіям, допомога молодим фермерам, підтримки систем маркетингу і збуту продукції;

- перехід до політики «горизонтальної модуляції», що передбачає збільшення бюджету на сільський розвиток і розширення екологічно безпечної діяльності за рахунок перерозподілу частини прямих платежів;

- виділення цільових субсидій на розвиток депресивних зон зі складними умовами ведення сільського господарства;

- перехід до політики «перехресної відповідальності», за якою запроваджується залежність виплати субсидій від дотримання базових екологічних вимог щодо стану сільськогосподарських угідь, умов гігієни та догляду за тваринами;

- запровадження цільової підтримки спеціальних заходів агроекологічного спрямування (як органічного сільського господарства);

- екологічно доцільне заліснення та консервація сільськогосподарських земель: збереження сільських ландшафтів, пейзажів, зелених насаджень, заболочених ділянок, канав, лісопосадок, флори і фауни.

Новий етап САП 2017-2021 рр. буде характеризуватися такими 9 цілями:

- забезпечити справедливий дохід фермерам;
- підвищення конкурентоспроможності;
- збалансування потужностей харчових ланцюгів;
- дії щодо зміни клімату;
- екологічна допомога;
- збереження ландшафтів та біорізноманіття;
- підтримка оновлення поколінь;
- яскраві сільські райони;
- підвищення якості та безпечності продуктів харчування [42].

Основним недоліком нової САП є те, що вона не торкнеться високих бар'єрів ЄС на імпорт сільгосппродукції, що є джерелом критики з боку торгових партнерів. Отже, нова САП послабить механізми регулювання ЄС, зокрема, штучної підтримки цін (швидше за все, ціни знизяться і навіть зрівняються зі світовими). Але в такій ситуації фермери намагатимуться компенсувати втрати, тобто будуть виробляти дорожчі і якісні продукти.

Узагальнення результатів досліджень дозволяє виокремити декілька переваг та недоліків реалізації САП (таблиця 2.5).

Таблиця 2.5 – Переваги і недоліки САП ЄС

Переваги САП	Недоліки САП
Економічне становище фермерів покращилось за рахунок збільшення доходів у сільському господарстві.	Надмірна увага до інструментів прямого впливу зумовлює бюрократизацію САП.
Відбувається перехід до екологічно безпечного, органічного виробництва за рахунок цільових субсидій.	«Пастка субсидій» або буферний вплив субсидій (на продукцію) на продуктивність у деяких країнах. Субсидії на продукцію можуть обмежувати стимули для оптимізації використання ресурсів.
Вступ до ЄС позитивно вплинув на доходи фермерів в більшості країн нових країн-членів (ЄС-12), особливо у Польщі.	Прямі платежі (на які припадає понад 70% витрат САП) не відповідають цілям підтримки доходів найбільш вразливих фермерів і це неефективні інструменти для управління ризиками, знижується ефективність використання ресурсів.
За рахунок дотацій фермери впроваджують нові технології.	Критикується зовнішніми торговими партнерами через складний доступ на ринки ЄС.

Складено автором на основі [33; 43; 44]

Отже, позитивні результати від реалізації САП ЄС свідчать про її позитивні переваги. Модель САП трансформується у бік непрямой підтримки,

але повільно. Однак слід наголосити, що така модель підтримки не підходить для країн з обмеженими можливостями прямої бюджетної підтримки. Це свідчить про специфічність національної моделі аграрної політики в ЄС. Основною метою нового етапу САП є пристосування аграрного сектора ЄС до тенденцій світового ринку і зменшити бюджетні витрати.

2.3 Аналіз державної політики розвитку АПК України

АПК є одним із найважливіших секторів вітчизняної економіки, що у 2018 році формував близько 14% ВВП України, 39,3% експорту та створює робочі місця для 18% населення. Торгове сальдо по продукції АПК є позитивним, що свідчить про вагомість сектора у надходженні валютної виручки в країну. Така суттєва роль потребує особливої уваги з боку держави щодо формування сприятливого середовища для розвитку цього сектора. Узагальнені показники розвитку вітчизняного сільського господарства, як ключової ланки АПК наведено у таблиці 2.6.

Наведені дані свідчать про щорічне зростання валової продукції за 2014-2018 роки, окрім 2017 року через зниження урожайності основних культур в цьому році. У структурі виробництва переважає рослинництво, яке стабільно охоплює більше 70% виробництва. Це пов'язано з вищою рентабельністю виробництва різних видів продукції (таблиця 2.7). Чисельність зайнятих у галузі щорічно скорочується, хоча відносна частка у структурі зайнятих зростає. Суттєво зросли інвестиції в сектор (в 3,5 рази), хоча у структурі інвестицій України вони складають лише 11,4%, що є недостатнім показником з огляду на застарілість фондів і значну капіталомісткість. Приріст експорту за аналізований період склав 111,6%, а частка експорту у структурі товарного експорту України зросла до 39,3%.

Таблиця 2.6 – Динаміка показників розвитку сільського господарства
України

Показник	2014	2015	2016	2017	2018	+/- або % зміни 2018/2014
Валова продукція, млн. грн. (у постійних цінах 2010 року)	252924,4	264821,1	269666,2	249157,0	269408,1	106,5
% до попереднього року	100,1	104,7	101,8	92,3	108,1	+8
% продукції рослинництва	70,2	70,6	72,1	72,0	73,7	+3,5
% продукції тваринництва	29,8	29,4	27,9	28	26,3	-3,5
Чисельність зайнятих у сільському господарстві, тис. осіб	3091,4	2870,6	2866,5	2860,7	2937,6	95
% до загальної чисельності зайнятих	17,1	17,5	17,6	17,7	18,0	+0,9
Середньомісячна номінальна зарплата працівників, грн	2556	3309	4195	6057	7557	295,7
% до середньої зарплати в Україні	73,4	78,9	80,9	85,3	85,2	+11,8
Обсяг інвестицій, млн.грн.	18796	30155	50484	64243	66104	351,7
Частка інвестицій в сільське господарство від загального обсягу інвестицій України, %	8,6	11,0	14,1	14,3	11,4	+2,8
в т.ч. прями іноземні інвестиції, %	1,4	1,6	1,6	1,9	1,8	+0,4
Обсяг експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції, млн. дол. США	16668,9	14563,1	15281,8	17756,9	18611,8	111,6
% від загального експорту	30,9	38,1	35,3	41	39,3	+8,4

Складено та розраховано автором на основі [45; 46]

Перспективи зміни товарної структури і необхідність державної підтримки окремих видів діяльності пов'язана з рентабельністю основних видів діяльності (таблиця 2.7). Саме рентабельність впливає на структуру виробленої продукції, ринкові перспективи.

Таблиця 2.7 – Рівень рентабельності продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах, %

Вид продукції	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Культури зернові та зернобобові	15,8	2,4	25,7	42,6	37,8	25,0	24,7
Соняшник	44,9	28,2	36,7	78,4	61,9	41,3	32,5
Буряки цукрові фабричні	15,9	3,1	17,8	27,7	24,6	12,4	-11,4
Культури овочеві	1,1	7,5	14,5	32,0	15,3	9,9	13,3
Картопля	-17,4	22,4	9,9	24,6	0,6	10,0	6,8
Культури плодові та ягідні	9,6	127,5	65,8	58,3	25,0	35,4	6,4
Виноград	71,5	99,0	57,5	92,9	71,4	51,6	22,6
Молоко	1,8	13,1	11,1	12,7	18,6	26,9	16,1
Велика рогата худоба на м'ясо	-28,3	-41,3	-34,5	-16,9	-23,2	3,4	-17,7
Свині на м'ясо	1,8	0,2	5,6	12,6	-4,1	3,5	6,9
Вівці та кози на м'ясо	-32,8	-36,2	-43,0	-26,6	-31,5	-39,6	-16,6
Птиця на м'ясо	-2,4	-5,9	-12,6	-5,4	3,4	7,0	5,7
Яйця курячі	52,6	47,6	58,8	60,9	0,5	-9,0	5,4

Джерело [46, с. 172]

Наведені дані свідчать, що найвища рентабельність в Україні характерна для соняшнику, зернових та зернобобових, винограду, молока та овочевих культур. Збитковими є вирощування великої рогатої худоби на м'ясо, овець та кіз на м'ясо. У 2018 році через несприятливі погодні умови збитковим було вирощування цукрових буряків.

Для аналізу структури державної підтримки аграрного сектора економіки використаємо методологію ОЕСР (таблиця 2.8)

Впродовж аналізованого періоду підтримка виробників PSE набувала негативного значення, що свідчить про переважну підтримку споживачів, зокрема через імпорتنі мита (CSE має позитивне значення). Це означає, що ресурси від споживачів, які в результаті аграрної політики субсидуються державою, не перекривають від'ємних трансферів з інших джерел та перерозподіляються не на користь підтримки галузі. В цей же час у в країнах ЄС основним джерелом ресурсів для державної підтримки аграрного сектору є кошти платників податків. В Україні за авізований період практично були відсутні виплати на посівні площі, поголів'я тварин, на отримані доходи.

Таблиця 2.8 – Показники оцінки підтримки аграрного сектора в Україні за методологією ОЕСР

Показник	2014	2015	2016	2017	2018
Оцінка підтримки виробника (PSE), млн. дол. США	-1185,25	-197,44	-808,53	-795,80	-212,78
Підтримка на основі виробництва продукції	64,86	0,00	0,00	0,00	0,00
Підтримка ринкової ціни	-2795,29	-1310,31	-1493,82	-1147,49	-522,98
На основі використання оборотних ресурсів	1177,79	928,99	519,74	161,02	13,06
На основі формування основного капіталу	8,83	0,78	1,17	29,46	108,93
Відсотковий PSE	-3,36	-0,74	-2,99	-2,77	-0,67
Номінальний коефіцієнт захисту (NPC) виробника	0,97	0,99	0,97	0,97	0,99
Номінальний коефіцієнт підтримки (NAC) виробника	0,92	0,95	0,95	0,96	0,98
Оцінка підтримки загальних послуг (GSSE)	293,35	114,87	109,63	138,42	220,44
Оцінка підтримки споживача (CSE)	2332,27	1114,60	1398,97	1056,66	642,60
Трансферти виробникам від споживачів	2538,95	1188,96	1406,57	1073,81	669,22
Інші трансферти від споживачів	-26,48	-4,01	-7,37	-15,35	-17,68
Відсотковий CSE	12,12	6,95	8,62	6,34	4,10
Номінальний коефіцієнт захисту (NPC) споживача	0,89	0,94	0,92	0,94	0,96
Номінальний коефіцієнт підтримки (NAC) споживача	0,88	0,93	0,92	0,94	0,96
Оцінка сукупної підтримки (TSE)	-891,90	-82,57	-698,90	-657,38	7,65
Загальна сума бюджетної підтримки (TBSE)	1903,39	1227,74	794,92	490,11	530,64
Трансферти від споживачів	-2512,48	-1184,95	-1399,20	-1058,45	-651,55
Трансферти від платників податків	1647,05	1106,39	707,67	416,42	676,87
Надходження в бюджет	-26,48	-4,01	-7,37	-15,35	-17,68
Відсотковий TSE (% від ВВП)	-0,67	-0,09	-0,75	-0,59	0,01

Складено та розраховано автором на основі [47]

В ЄС виплати на оброблювані площі є невід’ємною частиною коштів, спрямованих на підтримку сільського господарства: за останні 10 років виплати на ці цілі становили 50-60% від загального PSE, 70-80% такої допомоги становили виплати на підтримку тваринництва, в той час як до 90% підтримки українських виробників базується на величині отриманої виручки. Основним заходом податкової підтримки сільськогосподарських виробників залишається єдиний податок та відшкодування ПДВ на оновлення техніки.

Негативне значення TSE як відсотка від ВВП означає перевищення світових цін на аграрну продукцію над внутрішніми, що свідчить про захист внутрішнього ринку за рахунок експортних та імпорتنих мит, а такі заходи належать до «жовтої скриньки СОТ». Бюджетна підтримка через трансфери вітчизняним споживачам від платників податків не здійснювалась взагалі.

Позитивних значень набуває показник підтримки загальних послуг (GSSE), що відображає підтримку державою інфраструктури аграрного ринку, переважно освіти і науки. Підтримка загальних послуг зростає з 2015 року, але залишається незначною порівняно з іншими країнами. Протягом 2016-2018 років GSSE становило в середньому 1,5% доданої вартості сільського господарства, що вдвічі більше рівня 2015 року. Більшість цих видатків було спрямовано на інспекційні та контрольні служби та сільськогосподарські школи.

Основні механізми державного регулювання АПК України сформульовані у низці основних законів та рішень. Закон «Про державну підтримку сільського господарства в Україні» [48] визначає пріоритети та заходи аграрної політики. «Концепція розвитку сільського господарства в Україні» [49], затверджена в 2015 році, визначає пріоритети розвитку сільських територій в Україні до 2025 року. На аграрну політику України все більше впливає на Угода про асоціацію з Європейським Союзом, ратифікована Україною у 2014 році. «Комплексна стратегія імплементації законодавства про санітарні та фітосанітарні заходи» була затверджена у 2016 році та передбачає процес узгодження законодавства України про систему контролю якості харчових продуктів з вимогами ЄС.

Законодавство України передбачає низку інструментів для втручання на ринку сільського господарства. До них відносяться тарифний захист, нетарифне регулювання торгівлі та різні форми внутрішніх цінових заходів. Державне агентство «Аграрний фонд» може здійснювати внутрішні цінові інтервенції через діяльність Державного фонду інтервенцій. Спочатку, займаючись лише зерном, Аграрний фонд став поступово використовувати цукрові товарні інтервенції, державні закупівлі та продажі широкого спектру сільськогосподарських та продовольчих товарів, форвардний контракт, переробку борошна та оптовий продаж.

Для закупівель Аграрним фондом встановлюються офіційні мінімальні та максимальні ціни інтервенції та охоплюють товари, які є об'єктами

державного регулювання. Точний перелік таких товарів та періоди, протягом яких ці адміністративні ціни будуть діяти, визначаються конкретними урядовими постановами. Мінімальні ціни не є гарантованими цінами, але розглядаються як орієнтир цінової орієнтації для приватних операторів ринку. Мінімальні ціни інтервенції не повинні перевищувати рівні цін на внутрішньому ринку, щоб відповідати зобов'язанням СОТ. Поки до 2016 року Аграрний фонд продовжував закупівлю зерна за цим механізмом, протягом 2016-2017-2018-2019 маркетингових років жодних бюджетних коштів на державне втручання не було виділено, а відповідні мінімальні ціни не встановлені.

Сільськогосподарські виробники мають право на єдиний податок (Фіксований сільськогосподарський податок до 2015 року), який встановлюється у відсотках від вартості земель сільськогосподарського призначення, встановлений 1 липня 1995 р. та коригується з урахуванням загального індексу споживчих цін. Введений у 1998 році Єдиний податок спочатку замінив дванадцять податків для сільськогосподарських підприємств. Щорічно вигоди від цієї податкової пільги скорочувалися, а останніми роками обговорюється питання про його скасування. Наразі Єдиний податок замінює лише три податки – податок на прибуток, податок на землю та спеціальний збір за користування водою. Режим єдиного податку створює неявні податкові пільги для сільськогосподарських товаровиробників, які за останні роки, за оцінками, становлять близько 4,3 млрд. грн. (158 млн. дол. США) щорічно [50].

27 червня 2014 року Європейський Союз та Україна підписали Глибоку та всеосяжну зону вільної торгівлі (DCFTA) в рамках своєї Угоди про асоціацію. Вона офіційно набула чинності з 1 вересня 2017 року. Лібералізація торгівлі між Європейським Союзом та Україною повинна здійснюватися протягом перехідного періоду від семи до десяти років. Європейський Союз відкриває квоти з нульовою ставкою для основних агропродовольчих товарів в Україні, таких як зерно, м'ясо та молочні

продукти, цукор, та надає вільний доступ для інших. Україна знизила ввізне мито на ряд товарів, що імпортуються з Європейського Союзу. Близько 40% імпорتنних мит, пов'язаних з сільським господарством, були знижені до нуля відразу після набуття чинності Угоди, а близько половини ввізних мит буде ліквідовано протягом перехідного періоду. Однак близько 10% тарифних ліній, що охоплюють вибрані продукти в таких категоріях продуктів, як молочні продукти та яйця, цукор, різні харчові продукти, тваринні олії та жири, корми для тварин, збережуть ненульові тарифи [51]. З 1 січня 2016 року Україна застосовує три нульових тарифи: на імпорт свинини, курятини та цукру. Україна забезпечила право використовувати захисні заходи та додаткові умови торгівлі (наприклад, застосовувати вступні ціни на певну кількість тарифних ліній). Сторони зобов'язалися не застосовувати експортні субсидії на сільськогосподарські товари, якими взаємно торгують.

Основним бар'єром для інтеграції торгівлі залишаються труднощі України у дотриманні вимог ЄС щодо безпеки харчових продуктів, ветеринарних та фітосанітарних вимог.

У квітні 2016 року Україна підписала Паризьку угоду Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та ратифікувала її у вересні 2016 року. Україна взяла на себе зобов'язання щодо загальних викидів в секторах, включаючи сільське господарство, не перевищувати 60% тих, що були в 1990 році. У грудні 2016 року Кабінет Міністрів України (КМУ) прийняв Національну концепцію державної політики у сфері зміни клімату до 2030 р. «Стратегія розвитку низьковуглецевого рівня України до 2050 р.» [52] згідно з якою розробляє заходи щодо вдосконалення екологічних практик, пов'язаних з адаптацією сільського господарства та лісового господарства до зміни клімату, відповідно до зобов'язань, передбачених Угодою про асоціацію з Європейським Союзом.

Важливим складником аграрної політики є пряма бюджетна підтримка. Система державної підтримки сільгосп підприємств України відображена у таблиця 2.9.

Таблиця 2.9 – Структура державної підтримки сільськогосподарських виробників в Україні

Назва напрямку державної підтримки	Об'єкт для отримання пільги	Величина підтримки
Часткова компенсація відсоткової ставки за банківськими кредитами, залученими для покриття витрат, пов'язаних із провадженням діяльності у окремих галузях тваринництва.	вівчарство, козівництво, бджільництво, звірівництво, кролівництво, шовківництво та аквакультура	Часткова компенсація відсоткової ставки за банківськими кредитами (компенсація надається за нараховані і сплачені у поточному році відсотки у розмірі 1,5 облікової ставки НБУ)
Часткова компенсація вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, доїльних залів, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції	Частина витрат, профінансованих за рахунок банківських кредитів	25% тіла кредиту
Спеціальна бюджетна дотація за утримання корів молочного, молочно-м'ясного та м'ясного напрямку продуктивності	Дотація надається на безповоротній основі двічі на рік суб'єктам господарювання, які є юридичними особами за кожну наявну ідентифіковану та зареєстровану корову станом на 1 січня та 1 липня поточного року	750 грн на одну голову.
Спеціальна бюджетна дотація за вирощування молодняка великої рогатої худоби	Молодняк, який народився в господарствах фізичних осіб надається фізичним особам за кожні чотири місяця утримання молодняка ВРХ з урахуванням віку молодняка до 13 місячного віку	2500 грн за кожну голову молодняка
Часткове відшкодування вартості закуплених для подальшого відтворення племінних тварин, а саме телиць, нетелей, корів молочного, молочно-м'ясного та м'ясного напрямку продуктивності, свинок та кнурців, вівцематок, баранів, ярок і сперми бугаїв та ембріонів великої рогатої худоби, які мають племінну (генетичну) цінність	Часткове відшкодування вартості племінних тварин, сперми та ембріонів здійснюється на безповоротній основі суб'єктам господарювання, які є юридичними особами, за закуплені ними племінні (генетичні) ресурси у період з 01 жовтня попереднього року до 30 вересня поточного року	До 50% вартості (без ПДВ), але не більш як: - за племінні телиці, нетелі, корови – 24000 гривень за одну голову; - за племінні свинки та кнурці – 5000 гривень за одну голову; - за племінні вівцематки, барани, ярки – 4000 гривень за одну голову; - за ембріони великої рогатої худоби – 500 гривень за одну шпуку.
Часткове відшкодування вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, доїльних залів, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції	Часткове відшкодування вартості об'єктів надається суб'єктам господарювання на безповоротній основі у розмірі , завершених у поточному році етапів будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів для утримання великої рогатої худоби, свиней, птиці (у тому числі водоплавної та індиків), доїльних залів, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції (молока, м'яса, побічних продуктів тваринного походження, що належать до II категорії), у тому числі вартості обладнання згідно із проектно-кошторисною документацією.	30% вартості об'єкта загальної вартості такого об'єкта (без ПДВ).
Часткова компенсація вартості закупленого у суб'єктів насінництва та розсадництва насіння рослин вітчизняної селекції (базове, сертифіковане)	Для фермерських господарств	80% вартості насіння без урахування сум податку на додану вартість, але не більше 30000 грн. на одне господарство
Часткова компенсація витрат, пов'язаних з отриманими дорадчими послугами	Для фермерських господарств за напрямками: агрономія, ветеринарія, зоотехнія, бухгалтерський облік, маркетинг, юридичні консультації	до 90% вартості, але не більше 10000 грн. Надається в порядку, визначеному Мінагрополітики
Фінансова підтримка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів молочарського та плодово-ягідного напрямків діяльності	Фінансова підтримка надається сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам для придбання обладнання зі зберігання та переробки сільськогосподарської продукції.	у розмірі 70% вартості придбаного обладнання без урахування сум ПДВ, але не більше ніж 3000000 гривень на один сільськогосподарський обслуговуючий кооператив.

Продовження таблиці 2.9

Часткова компенсація вартості придбаної сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва	Надається фермерським господарствам на безповоротній основі.	40% вартості придбаної техніки та обладнання без урахування податку на додану вартість, зазначеної в акті приймання-передачі та інших документах, що підтверджують оплату через державний банк згідно з Порядком використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 2017 р. № 130.
Здешевлення кредитів шляхом часткової компенсації відсоткової ставки за кредитами, наданими державними банками.	Фермерським господарствам	Компенсація надається одержувачам за нараховані і сплачені у поточному році відсотки за користування кредитами у розмірі 1,5 облікової ставки Національного банку, що діє на дату нарахування відсотків, але не вище розміру, передбаченого кредитним договором, зменшеним на 1 відсотковий пункт.
Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними	Для сільськогосподарських товаровиробників, які займаються виноградарством, садівництвом і хмелярством, незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності, для компенсації здійснених ними у поточному бюджетному році витрат з проведення робіт із закладення насаджень, догляду за ними до вступу у плодоношення (проектні роботи, підготовка ґрунту та посадка, догляд за насадженнями, спорудження шпалери, встановлення систем краплинного зрошення) та придбання матеріалів, необхідних для проведення таких робіт.	Придбання садивного матеріалу плодово-ягідних культур, винограду та хмелю до 80 % здійснених у поточному та попередньому бюджетних роках витрат без урахування ПДВ, але не більше встановлених Мінагрополітики нормативів.
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів.	Лише суб'єктам господарювання агропромислового комплексу, які мають чистий дохід (виручку) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній рік до 20 млн. грн. за кредитами, залученими для покриття витрат, пов'язаних із виробництвом сільськогосподарських товарів (послуг) та витрат капітального (інвестиційного) характеру.	За нараховані і сплачені у поточному році відсотки за користування кредитами у розмірі облікової ставки Нацбанку, що діє на дату нарахування відсотків, але не вище розмірів, передбачених кредитними договорами.
Фінансова підтримка фермерських господарств через регіональне відділення «Укрдержфонд».	Відповідно до Порядку фінансова підтримка надається на конкурсних засадах: новоствореним фермерським господарствам у період становлення (перші три роки після їх державної реєстрації, а в труднедостатніх населених пунктах – п'ять років), фермерським господарствам з відокремленими фермерськими садибами, фермерським господарствам які ведуть свою господарську діяльність в гірських населених пунктах та поліських територіях на безповоротній основі. Іншим фермерським господарствам лише – на поворотній основі.	Фінансова підтримка на конкурсних засадах на поворотній основі надається у розмірі, що не перевищує 500 тис. гривень, із забезпеченням виконання зобов'язання щодо повернення бюджетних коштів

Складено автором на основі [53; 54]

Загалом структура державної підтримки спрямована на принципах часткового відшкодування коштів і здійснюється на конкурсних засадах. Тому дані механізми є не зовсім прозорими, а механізми отримання пільг не зрозумілими для отримувачів. Підтримка надається переважно фермерським господарствам, які у структурі виробництва продукції займають 7-8% [46]. До того ж, переважає виробництво рослинницької продукції. На основі цього

можна зробити висновок, що державна підтримка не відповідає принципам рівності суб'єктів господарювання.

Починаючи з 2015 року, у зв'язку з обмеженим обсягом коштів державного бюджету за програмою, коло одержувачів звузилося лише до сільськогосподарських товаровиробників, а у 2017-2018 роках пріоритетними одержувачами такої субсидії були малі форми господарювання. Регіональний розподіл коштів здійснюється пропорційно до середньорічного обсягу виробництва валової продукції сільського господарства за попередні 3 роки, що передують звітному.

Слід зазначити, що діючий механізм розподілу коштів між областями потребує удосконалення, адже не враховує реальну потребу областей в коштах для здешевлення кредитів, що призводить до залишків невикористаних коштів у окремих областях та брак у інших.

Розподіл коштів між одержувачами, починаючи з 2015 року, здійснювався через рішення конкурсних комісій в областях. Ця норма також потребує удосконалення, адже процес утворення та функціонування конкурсних комісій при кадрових змінах не в усіх областях відбувався оперативно, що іноді призводило до тривалого часу розподілу коштів між одержувачами.

За період з 2010 по 2019 роки змінювалися і види кредитів, за якими надавалася компенсація. Так, у 2010 – 2012 роках компенсація надавалася за коротко-, середньо- та довгостроковими кредитами, залученими як у національній, так і в іноземній валюті. У 2015-2017 роках компенсації підлягали усі кредити, без розподілу на коротко-, середньо- та довгострокові, залучені лише у національній валюті, що давало можливість суб'єктам господарювання самостійно визначати напрями використання кредитних коштів. Починаючи з 2018 року, через брак коштів за програмою, здешевленню підлягали лише коротко- та середньострокові кредити у національній валюті, із обмеженням щодо надання компенсації лише

позичальникам, які мають чистий дохід (виручку) від реалізації за останній рік до 20 млн. гривень [55].

Обсяг прямої державної підтримки АПК наведено у таблиці 2.10.

Таблиця 2.10 – Динаміка та структура бюджетного фінансування АПК України

Код програми	Види державних програм підтримки підприємств АПК	Сума витрат, тис. грн.			Структура витрат, %		
		2017	2018	2019	2017	2018	2019
Підтримка на безповоротній основі							
2801030	Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів	300000	265913	127160	5,58	4,21	2,15
2801180	Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі	6000	5000	0	0,11	0,08	0
2801230	Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств	1895870	203263,7	800000	35,24	3,22	13,54
2801460	Надання кредитів фермерським господарствам	250000	0	200000	4,65	0	3,38
2801350	Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і догляд за ними	750000	394334,5	400000	13,94	6,24	6,77
2801540	Державна підтримка тваринництва	1700000	2389844	3500000	31,6	37,84	59,23
2801580	Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників	477430	912860,8	881790	8,88	14,45	14,92
Усього		5379300	6316000	5908950	100	100	100
Підтримка на поворотній основі							
2801460	Надання кредитів фермерським господарствам	65000	43100	44500	-	-	-
2801490	Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі на умовах фінансового лізингу	3800	3818,4	4773	-	-	-

Складено та розраховано автором на основі [56]

Загальний обсяг бюджетної підтримки за 2017-2019 роки не був стабільним – він зріс у 2018 році, однак у 2019 році знизився фактично до показників 2017. Суттєво знизилася державна підтримка хмелярства та садівництва, загальне здешевлення кредитів було замінене на підтримку фермерських господарств. Таким чином, акцент у державній підтримці зміщено до підтримки малого бізнесу, причому допомога надається на безповоротній основі. У структурі витрат найбільшу частину витрат охоплюють витрати на підтримку тваринництва (від 31,6% у 2017 році до 59,23% у 2019 році). Суттєво зменшилася питома вага підтримки фермерства.

Слід зазначити, що у 2014–2016 роках суб'єктами господарювання в сільському господарстві отримано непрямой державної підтримки, зокрема, шляхом спеціального режиму оподаткування ПДВ, у загальному обсязі 79,6 млрд грн, фіксованого сільськогосподарського податку – 12 млрд грн, що в середньому щорічно становить майже 31 млрд гривень. Однак з 2017 року така підтримка скасована [57].

Аналіз різних форм та обсягів державної підтримки господарської діяльності в Україні свідчить, що найбільш поширеною формою підтримки промислового і регіонального розвитку є встановлення податкових пільг. В умовах постійного дефіциту бюджету надання податкових пільг сприймається як більш-менш нейтральний варіант, адже це безпосередньо не впливає на державний та регіональні бюджети на момент ухвалення відповідного рішення. Зокрема, звільнення від сплати ПДВ в якості економічного стимулу через непряме оподаткування було і лишається одним з найбільш поширених інструментів державної підтримки суб'єктів господарювання. Втрати доходів бюджету внаслідок звільнення від сплати ПДВ протягом останніх п'яти років у деяких випадках складали до 90% від загального обсягу бюджетних збитків внаслідок податкових пільг [58, с. 121].

Основні недоліки системи державної підтримки агровиробників в Україні можна узагальнити так:

1. Відсутність стратегічного підходу, недостатня прозорість і часті зміни величини і механізмів надання державної підтримки.

2. Відсутність чітких методичних критеріїв для визначення обсягів державної підтримки та категорій її отримувачів, системи звітування з боку як надавачів, так і отримувачів державних коштів, яка б сприяла забезпеченню ефективного використання наявних бюджетних ресурсів.

3. Недостатність інформації про обсяги, форми і механізми надання підтримки окремим.

4. Відсутність впорядкованої інституційної інфраструктури для аналізу, затвердження і моніторингу заходів державної підтримки, що ще більш

ускладнилось з інтеграцією Міністерства аграрної політики та продовольства у Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України.

Отже, аграрна політика України за період незалежності часто змінювалася і не відзначається високою результативністю.

Висновки до розділу 2

1. Аналіз систем підтримки держав, провідних виробників продукції АПК, дозволив виявити такі тенденції: переважна більшість країн застосовує інструменти підтримки сільського господарства, які не викривляють умов торгівлі (інструменти «зеленої скриньки»). Це є вимогою СОТ. Разом з тим, відбувається зміна структури і скорочення заходів «жовтої скриньки» – відбувається поступове скорочення продуктово-неспецифічної підтримки і перехід на переважне використання субсидування окремих товарів, розвиток інновацій та інфраструктури.

2. САП ЄС пройшла шлях від гарантування цін і доходів фермерів, усебічного нарощування валового виробництва, підвищення його ефективності та конкурентоспроможності до програм, спрямованих на збереження просторових параметрів галузі, скорочення регіональних диспропорцій за показниками доходів товаровиробників, розвитку людських ресурсів аграрної сфери та сільських територій. Європейська модель сільського господарства розвивається успішно, у тому числі в районах із ризикованими умовами виробництва. Значно підвищилась продуктивність праці, суттєві інвестиції спрямовуються на безпеку продовольства, відновлення порушених агроландшафтів і охорону довкілля. Особливості поточного етапу САП ЄС полягають у зменшенні частки прямої державної підтримки виробників у напрямку зростання значення створення умов і виконання цільових критеріїв якості продукції виробниками, наближення

внутрішніх цін ЄС до світових, перенесення акцентів підтримки на соціальні та екологічні аспекти.

3. АПК України є динамічним сектором економіки, що відіграє значну роль у формуванні ВВП і зростанні експорту. Однак якісні показники є недосконалими: продуктивність праці у сільському господарстві є значно нижчою, ніж у розвинених країнах, спрацьованими є основні фонди, використовуються застарілі технології, а експорт має переважно сировинне спрямування. Сучасна система державної підтримки має ряд суттєвих недоліків: вона є недостатньою, застосовуються лише інструменти прямої підтримки, а механізми розподілу коштів є непрозорими і базуються на адміністративному ресурсі областей. Реформування аграрної політики України має бути пов'язане із залученням масштабних інвестицій, активізацією трансферу технологій, реформою професійної освіти. Здійснення таких реформ, своєю чергою, можливе тільки завдяки активній ролі держави стосовно розвитку аграрного сектору.

РОЗДІЛ 3 НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ АПК

3.1 Перспективи поглиблення міжнародної співпраці щодо посилення продовольчої безпеки у світі

Досягнення високорозвинених країн в аграрній сфері переконливо свідчать про ефективність структури сільського господарства, яка створена і функціонує на засадах приватної власності на землю і засоби виробництва. Упродовж десятиліть, в умовах агресивної конкуренції, вона постійно вдосконалювалась і нині в багатьох країнах, судячи з показників, набула оптимального вигляду. Узагальнюючи досвід організації аграрного виробництва, можна виділити основні риси, в тій чи іншій мірі характерні для різних країн, не дивлячись на різноманітність соціально-економічних і ґрунтово-кліматичних умов та національних традицій. Тобто визначити фундамент, на якому будується вся структура аграрного сектору. Це – сімейні ферми різних типів, різноманітні сільськогосподарські кооперативи, інтеграція аграрних і агропереробних підприємств і, що особливо важливо, економічне середовище, найбільш сприятливе насамперед для сільськогосподарських товаровиробників.

Широке обговорення проблем аграрної політики на міжнародному рівні, насамперед, питань світової торгівлі сільськогосподарською продукцією, сировиною і продовольством, свідчить про існування в цьому відношенні різних доктрин і, в остаточному підсумку, про жорстку економічну боротьбу держав, що дотримуються різних стратегій аграрного розвитку з огляду на власні інтереси.

Держава повинна виконувати лише ті функції, яких не може забезпечити ринок, тому за нею завжди зберігатимуться такі основні завдання, як створення правової бази, захист конкуренції та права власності, розподіл і перерозподіл доходів. Змінюються лише пріоритети регулювання, адже

кожний конкретний період часу потребує різних цілей, які повинні співпадати з сучасними підходами та принципами державного регулювання економіки. Державне втручання в аграрне виробництво, з нашого погляду, має бути раціональним – надмірність або недостатність заважають розвитку, породжуючи негативні тенденції й наслідки.

Модель міжнародної співпраці щодо розвитку АПК і посилення продовольчої безпеки базується на таких принципах:

- сприяє вигідному та конкурентоспроможному виробництву якісних і безпечних продуктів харчування;
- використання інноваційних та заснованих на сучасних знаннях технологій;
- активізація досліджень і розробок за участю учених, які працюють разом у економічно ефективних партнерствах, побудованих навколо фермера-виробника. Сприяння появі Національних сільськогосподарських науково-дослідних систем (NARS);
- збереження екосистем та посилення екологічного складника виробництва;
- соціальний розвиток та високий життєвий рівень жителів сільських територій [59].

Найбільш масштабний характер щодо вирішення продовольчих проблем набула співпраця ЄС з ООН з 2008 р на тлі глобальної продовольчої кризи, викликаної різкими коливаннями цін на продовольство. Для нейтралізації негативних наслідків кризи ЄС заснував спеціальний Фонд продовольчої допомоги в 1 млрд євро (Food Facility instrument) [60].

Ініціатива ЄС не була автономним політичним рішенням союзу. Вона стала своєчасною і оперативною відповіддю на стратегічні напрями найважливіших міжнародних форумів з проблем продовольчої безпеки – Всесвітнього саміту з продовольчої безпеки (2009 г.) і двох наступних самітів «великої вісімки». Основні принципи Римської декларації (зміцнення стратегічної координації міжнародної донорської спільноти та ставка на так

званий «пакетний підхід» в програмній діяльності – паралельне вирішення завдань запобігання продовольчих криз і сприяння розвитку) були взяті в якості політичних орієнтирів для використання коштів спецфонду ЄС [61].

Реалізовані фондом програми протягом 2009-2011 рр. вирішували одночасно два завдання: оперативне надання надзвичайної продовольчої допомоги та сприяння середньострокового розвитку сільського господарства країн. Довгостроковими завданнями при цьому були:

- сприяти економічному зростанню аграрного сектора в країнах і регіонах одержувачах допомоги;
- нейтралізувати негативний ефект різких коливань цін на продовольство на місцеве населення відповідно до цілей забезпечення глобальної продовольчої безпеки, включаючи стандарти ООН з харчування;
- посилити виробничі можливості та рівень управління аграрним сектором країн, що розвиваються для того, щоб забезпечити стабільність і виправданість інвестицій ЄС [61].

Відповідно до цих пріоритетів ЄС визначив пріоритетні сфери фінансування своєї допомоги – поліпшити доступ країн, що розвиваються до послуг (включаючи страхування), добрив, сільськогосподарської техніки та вжити заходів щодо поліпшення сільськогосподарського виробництва відповідно до потреб країни.

Примітно, що на стадії планування по залученню фонду ЄС його органи були повністю автономні та не проводили жодних консультацій зі своїми міжнародними партнерами ні щодо обсягів допомоги, ні щодо критеріїв до країн майбутніх одержувачів підтримки ЄС (920 млн євро органи ЄС розподілили серед 50 країн). Що стосується спільних проєктів ЄС з міжнародними організаціями, то їх фінансування здійснювалося централізовано через Генеральний директорат зі сприяння розвитку.

Діяльність фонду оцінювалася ЄС як ефективна, включаючи стадію розгортання та імплементації. До грудня 2011 році фонд підписав 173 контракти, що покривали 232 проєкти, в тому числі і з міжнародними

організаціями. Витрати фонду на утримання апарату і здійснення інших заходів підтримки (аудит, оцінка, організація конференцій, навчання персоналу) були досить помірними і склали всього 2% (приблизно 20 млн євро) від загальної суми в 984 млн євро [1].

За оцінкою ФАО, ЄС оптимально виділив 1 млрд євро через канали спеціального фонду з продовольчої безпеки в якості оперативної відповіді на продовольчу кризу; важливо, що це було здійснено у співпраці з Групою високого рівня щодо продовольчої безпеки, заснованої генеральним секретарем ООН. Створення фонду стало першою масштабною реакцією міжнародної донорської спільноти, яка на додаток до фінансування програм підтримки країн розробила модель реагування донорів на продовольчі кризи. В рамках програм фонду ФАО відповідала за 30 проектів в 28 країнах Африки, Латинської Америки та Азії із загальним обсягом фінансування в 228 млн євро [62].

Особливістю функціонування спецфонду стало створення ЄС масштабної системи моніторингу. Ретельному контролю піддалися 176 проектів (майже 75% від загального числа всіх програм в рамках фонду), Єврокомісії було представлено 236 доповідей за результатами моніторингу, підготовлених зовнішніми експертами. Перевірка показала, що з усієї маси проектів тільки 7% отримали оцінку як «Мають значні труднощі» – це говорить про істотні успіхи в системі контролю використання коштів [62].

В ході імплементації відповідних програм вдалося досягти зростання виробництва сільськогосподарських товарів на 50%, середньорічний дохід фермерських господарств зріс до 290 євро (наприклад, в Гватемалі значно підвищили рівень продуктивності майже 14 тис. дрібних фермерських господарств) [62].

Відчутні результати діяльності спецфонду в країни, що розвиваються із забезпечення продовольчої безпеки та подолання продовольчої кризи дали можливість ЄС сформулювати низку висновків і рекомендацій, в тому числі

щодо перспектив діяльності союзу в сфері сприяння розвитку і координації спільних програм з міжнародними організаціями.

Логічним є також висновок про те, що створена спецфондом модель «пакетного рішення» питань сталого розвитку та продовольчої безпеки при наданні допомоги державам, що розвиваються, повинна послужити основою для міжнародної координації в відстаючих регіонах [63, с. 141].

З точки зору подальших перспектив, ЄС, швидше за все, буде вести справу до того, щоб заснувати так звані цільові фонди, свого роду постійні фонди, які будуть служити в якості контрольованої ЄС платформи для координації спільних дій міжнародної донорської спільноти та країн-одержувачів допомоги. У всякому разі, це впливає з рекомендацій Європейського трибуналу аудиторів, які вважають, що ЄС повинен вивчити можливість створення постійного інструменту для подолання потенційних продовольчих криз в країнах, що розвиваються.

Проект ЄС викликав зустрічну реакцію країн, що розвиваються, в плані підвищення рівня виробництва продовольчих продуктів і управління аграрним сектором. Однак для закріплення позитивних результатів будуть потрібні додаткові довгострокові зусилля ЄС і значні за своїм обсягом інвестиції.

Багато в чому успішній співпраці ЄС і ООН сприяло те, що в ООН був створений механізм партнерства, який дозволив ЄС оперативно здійснювати продовольчу допомогу з найбільшим політичним ефектом і найменшими фінансовими витратами для ЄС. Йдеться про створену в 2008 р в розпал продовольчої кризи під егідою ООН Панелі високого рівня з питань Глобальної продовольчої безпеки і Комплексних рамок для спільних дій для надання допомоги бідному населенню.

Значне місце в партнерстві ЄС і ООН займають спільні програми допомоги країнам у сфері забезпечення продовольчої безпеки і харчування. Тільки за останні 5 років були здійснені різні за своєю спрямованістю

проекти в Сирії, Пакистані, Ефіопії, Палестині, Нігері, Малі, Гватемалі, Замбії, Зімбабве, Філіппінах, Кубі, Сомалі і т.д [63, с. 115].

Найбільша частина допомоги ЄС розподіляється через канали Всесвітньої продовольчої Організації (ФАО) – (237,994,173 євро), Всесвітньої продовольчої програми (ВПП) – (83,877,892 євро), Міжнародного фонду сільськогосподарського розвитку (ІФАД) – (51,682,272 євро) і програму розвитку ООН (ПРО ООН) – (25,693,139 євро). Важливим аспектом є і те, що ЄС відшкодовує собі майже 7% своїх фінансових витрат при поставках допомоги через канали ООН [1].

Співпраця ЄС з ФАО в галузі сільського господарства і аграрного розвитку, а також глобальної продовольчої безпеки підпорядковане установці ЄС щодо надання позиції союзу більшої ініціативності в питаннях реалізації найважливіших пропозицій ООН у сфері сталого розвитку, скорочення бідності і забезпечення міжнародної безпеки.

Серед найважливіших ініціатив в області продовольчої безпеки ЄС найбільшу увагу приділяє Добровільним керівним принципам відповідального землекористування (схвалені ФАО в травні 2012 р) і Глобальним стратегічним рамкам з метою координації діяльності міжнародного співтовариства в питаннях продовольчої безпеки і продовольства.

Участь в міжнародних організаціях на взаємовигідних умовах дозволяє вирішити проблеми забезпечення продовольчої безпеки для країн-учасниць. Виходячи з цього, з метою зміцнення міжнародного співробітництва щодо забезпечення продовольчої безпеки доцільно для країн-учасниць передбачати за допомогою квот пріоритет при встановленні черговості експорту та імпорту сільськогосподарської сировини та продовольства в порівнянні з країнами, що не входять в інтеграційні об'єднання. Тільки після забезпечення продовольчої безпеки країн-учасниць можуть виділятися експортні / імпорتنі квоти для інших учасників міжнародної торгівлі.

Значна увага в рамках міжнародного співробітництва має приділятися до кількості та якості товарів. Кількість імпорту не повинна перевищувати рекомендований FAO ООН та іншими міжнародними організаціями рівень (16-17% від потреби). Вимоги до якості продукції в рамках міжнародних організацій повинні бути уніфіковані і приведені до єдиних стандартів, які відповідають найбільш оптимальним показникам з точки зору медико-біологічних характеристик [63, с. 231].

Наступна важлива вимога, яку необхідно враховувати при здійсненні міжнародного співробітництва: не порушувати баланс постачання населення своєї країни продуктами харчування. У першочерговому порядку має забезпечуватися досягнення і збереження необхідного рівня продовольчої безпеки своєї країни.

Необхідно враховувати також доходи населення, які забезпечать економічну доступність продуктів харчування.

Забезпечуючи продовольчу безпеку країни, необхідно впроваджувати новітні технології і переходити до цифрової економіки в АПК, розробляти уніфіковані високі вимоги до якості продукції в рамках міжнародних організацій.

Численні спроби СОТ визначити, як лібералізація ринку сільськогосподарської продукції може підвищити продовольчу безпеку, виявилися проблемними. Та чи інша країна може просто не мати коштів на закупівлі продовольчих товарів на світових ринках. В процесі розробки і реалізації політики забезпечення продовольчої безпеки важливо враховувати те, що продовольство є особливою категорією товару. Для країн-імпортерів воно є стратегічним товаром; для країн-експортерів – інструмент політичного і економічного тиску, адже вони можуть використовувати ембарго на поставки як важіль впливу на інші країни.

Для багатьох держав проведення ефективної і розумної політики, націленої на самозабезпечення продовольством – основа продовольчої безпеки. Іншим країнам потрібна реалізація програм накопичення валютних

ресурсів для закупівлі продовольства за кордоном і прийняття превентивних заходів щодо зниження загроз, які можуть виникнути в результаті раптової втрати доступу до ринків продовольства. В кінцевому рахунку в процесі забезпечення національної продовольчої безпеки суттєвим для більшості країн є досягнення ефективного співвідношення рівня споживання і самозабезпечення продовольством, а також встановлення оптимальної величини імпорту сільськогосподарської продукції.

Однією з важливих позитивних сторін правил СОТ є усвідомлення необхідності підвищення самозабезпеченості основними продовольчими продуктами, зростання їх виробництва в національних рамках або в регіональних об'єднаннях. Пошуки шляхів, забезпечення продовольчої проблеми в конкретних умовах тієї чи іншої країни за рахунок розвитку власного аграрного сектора і реалізація цих шляхів і методів є не тільки найбільш важливим і реальним способом задоволення потреб населення у продуктах харчування, а й конкретним внеском в усунення можливих кризових ситуацій в глобальних масштабах.

Таким чином, керівництву країн необхідно вирішувати проблеми фізичної, економічної і соціальної доступності продуктів харчування для населення, що будуть доступними відповідно до доходів, чому значною мірою може сприяти співпраця в рамках міжнародних організацій.

3.2 Шляхи вдосконалення державної підтримки АПК України

Розвиток сучасної аграрної політики повинен мати стратегічну спрямованість і враховувати перспективні напрями посилення міжнародної конкурентоспроможності продукції вітчизняного АПК на зовнішніх ринках. Проаналізувавши у попередньому розділі особливості аграрної політики України та стратегічні документи, спрямовані на вдосконалення роботи вітчизняного АПК, узагальнимо результати та визначимо можливості за допомогою SWOT-аналізу (таблиця 3.1).

Таблиця 3.1 – Матриця SWOT-аналізу аграрної політики України

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none"> 1. Сприятливе географічне положення та ґрунтово-кліматичні умови. 2. Широкий асортимент продукції рослинництва. 3. Зростання виробництва органічної продукції та сировини для біоенергетики. 4. Позитивна динаміка виробництва продукції сільського господарства та харчової промисловості. 5. Підписана Угоду про зону вільної торгівлі з ЄС. 6. Здійснюється узгодження стандартів, тарифів і процедур відповідно до вимог ЄС. 7. Зростання частки експорту продукції АПК. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зростання ролі агрохолдингів, що зумовило зменшення поголів'я худоби, монокультурність виробництва, деградацію та зниження родючості ґрунту, створення перешкод для розвитку інфраструктури в селах. 2. Відсутність досвіду у здійсненні ЗЕД малими підприємствами та значна частка господарств населення у структурі виробництва, що не можуть бути суб'єктами ЗЕД. 3. Неякісний товарний вигляд продукції та низький розвиток агрологістики. 4. Нестабільна політична й економічна ситуація в країні, що негативно впливає на бізнес-середовище. 5. Не розвинена і застаріла матеріально-технічна база. 6. Не налагоджена маркетингова, збутова та цінова політика. 7. Повільність та складність митного оформлення товарів.
Можливості	Загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Виробництво екологічно чистої та органічної продукції. 2. Залучення іноземних інвесторів. 3. Освоєння вузьких ринкових ніш. 4. Отримання досвіду у здійсненні ЗЕД. 5. Розширення географії ринків збуту. 6. Зміцнення матеріально-технічної бази виробників. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Висока конкуренція, особливо щодо зернових. 2. Витіснення із ринкових ніш країнами Азії. 3. Втрати позицій на внутрішньому ринку. 4. Зменшення цін на сільськогосподарську продукцію. 5. Втрати якості продукції при транспортуванні. 6. Неefективні канали реалізації на зовнішні ринки. 7. Зростання витрат.

Складено автором на основі даних [64; 65; 66]

У розвинених країнах вже давно помітили небезпеку агрохолдингізації та законодавчо її обмежують. Прикладом збалансованого підходу до вирішення цих проблем може бути сучасна Спільна аграрна політика країн ЄС до 2020 р. Зокрема, фінансова допомога сільгоспвиробникам надається тільки за дотримання ними природоохоронної практики господарювання та охорони довкілля. Вітчизняна сільськогосподарська політика загалом зосереджена більше на ситуативній стратегії розвитку підгалузей, ніж на

створенні рівноправного поля розвитку ефективного, збалансованого та конкурентоспроможного агропромислового виробництва. Нині в більшості випадків вона ґрунтується на підтримці певних підгалузей, наприклад, збільшення виробництва окремих культур, свинарства або птахівництва. Багаторічна державна підтримка розвитку підгалузі молочного та м'ясного скотарства досі є неефективною – чисельність великої рогатої худоби щороку стрімко зменшується, а це, своєю чергою, є наслідком перекосу в структурі посівних площ, зокрема зменшення площ посіву багаторічних трав і зернобобових культур, які сприяли відновленню родючості ґрунтів. Недостатня увага також приділяється ефективному та еколого-безпечному використанню агроресурсного потенціалу, в т. ч. земельних і водних ресурсів, природоохоронним заходам, адаптації аграрної сфери до змін клімату шляхом зменшення викидів парникових газів і збереження якості накопичувачів і абсорбції. Наявні офіційно визначені цілі уряду та державні програми з питань сталого розвитку галузі, процес прийняття конкретних рішень і дій залишаються ситуативними, без цілісної довгострокової стратегічної перспективи. Прийняті на рівні центральних державних органів управління програми та заходи розвитку сільськогосподарської галузі та її державної підтримки залишаються значною мірою недофінансованими та, відповідно, нереалізованими. Порядок виділення бюджетних коштів на виконання як природоохоронних, так і виробничих програм схвалюється на щорічній основі та змінюється майже щорічно, що не створює умови для стабільності зовнішнього середовища [67].

Розглянувши матрицю SWOT можна визначити 4 стратегічні напрями розвитку:

1. «Сильні сторони-Можливості» – найкращий варіант, при якому будуть розвинені ринкові можливості, особливо на зовнішніх ринках завдяки тим конкурентним перевагам, які вже сформовані на сьогодні. Такими є подальший розвиток органічного сільського господарства, сировини для

виробництва біоетанолу, поглиблення переробки продукції, вдосконалення агрологістики.

2. «Сильні сторони-Загрози» – використання сильних сторін для нівелювання загроз, пов'язаних зі зміною кон'юнктури зовнішніх ринків, диверсифікацією товарної та географічної структури експорту.

3. «Слабкі сторони-Можливості» – сценарій, пов'язаний з подоланням слабких сторін завдяки ринковим можливостям. Основною лінією при цьому є закріплення позицій виробників на внутрішньому ринку, впровадження нових технологій, направлених на оптимізацію витрат.

4. «Слабкі сторони-Загрози» – найгірший сценарій, якого необхідно уникнути. Він настане за умов наростання протиріч та консервації поточного стану матеріально-технічного оснащення.

Викликом і водночас можливістю для розвитку вітчизняного АПК є проведення земельної реформи. В Україні з 1 жовтня 2020 року планують запустити ринок землі, це рішення зустріло спротив частини населення.

Безумовно, ринок землі є важливою передумовою розвитку сільського господарства, але відсутність налагоджених механізмів реалізації земельної реформи може зумовити низку небезпек, пов'язаних з концентрацією земель у руках фінансово-промислових груп і консервацію неефективного виробництва з боку малих і середніх підприємств при відсутності доступу до земель. Узагальнивши думки науковців і експертів, сформулюємо декілька важливих передумов успішного розвитку ринку землі в Україні:

1. Об'єднати два реєстри: Державного земельного кадастру та Реєстр речових прав на нерухоме майно Мін'юсту. Пілотні електронні земельні торги з продажу прав оренди державних та комунальних сільгоспземель уже проявили себе, тому можна переходити до їхнього обов'язкового використання. Варто зменшити втручання державних органів в регулювання земельних відносин і одночасно підвищити відповідальність за неякісне або завідомо невідповідне реаліям погодження документації із землеустрою. Документація з землеустрою має бути розроблена та зберігатися обов'язково

в електронному вигляді. Крім того, така інформація повинна бути публічною. Процедура погодження документації з землеустрою та процедура державної експертизи землепорядної документації мають ознаки дублікації, їх можна об'єднати. Обов'язкова сертифікація інженерів-землепорядників та інженерів-геодезистів створює можливість корупційного складника і гальмує розвиток конкуренції в цій галузі, зокрема покращення якості та строків виконання послуги. Її можна було б спокійно відмінити та замінити або атестацією саморегульованої організації, або лише вимогами щодо освіти. Професійні кваліфікації інженер-землепорядник та інженер-геодезист, а також оцінювач майна та фахівець з експертної грошової оцінки земельних ділянок можливо об'єднати, щоб скасувати окреме їхнє регулювання [68].

2. Поступово об'єднати вказані вище бази з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, впровадивши при цьому сучасні й надійні системи захисту даних.

3. Виконати комплексну інвентаризацію земель сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, разом із наповненням Державного земельного кадастру. На основі «Стратегії покращення механізму управління у сфері використання та охорони державних сільгоспземель» з 2017 року державні землі досягають 10,4 млн га (мінус 1,5 млн га переданих ОТГ), із котрих 3,2 млн га земель в постійному користуванні державних підприємств, 2,5 млн га земель запасу та решта 4,7 млн га земель мало би бути орендованих. Державні сільгосппідприємства неефективно використовують державну землю, через договори про спільний обробіток можуть запроваджувати тіньове використання земель [69].

4. Забезпечити доступ до дешевих кредитів для сільськогосподарських виробників з урахуванням часу ведення сільськогосподарської діяльності, площі оброблюваних земель та поточних результатів господарської діяльності. Для цього необхідно розробити та затвердити кредитні програми. Таких поки що немає.

5. Звершення процесу формування об'єднаних територіальних громад.

6. Вирішити організаційно-правові й технічні проблеми в земельних відносинах, які накопичилися за роки проведення земельної реформи. Зокрема, йдеться про накладення меж суміжних земельних ділянок; межові спори; наявність двох і більше державних актів на одну і ту ж земельну ділянку тощо.

7. Слід обов'язково врегулювати правовий режим земель, наданих у постійне користування та довічне успадковане володіння фермерським господарствам у період із 1991 по 2001 роки. Буде справедливо, якщо дати змогу нині діючим господарствам викупити ці землі за нормативною грошовою оцінкою із розстроченням платежу на 20 років [70].

8. Ринковий обіг земельних ділянок потрібно відкривати поетапно. На першому етапі слід ввести обмеження в одні руки – не більше 200 га. Також на цьому етапі дозволити купувати землю лише громадянам України, державі й територіальним громадам. На наступному етапі, який можна розпочати не раніше ніж через 5 років, покупцями вже можуть бути українські юридичні особи. Також маємо забезпечити земельний ринок від спекулянтів. Зокрема, треба визначити, що купувати землю можуть юридичні особи, які протягом останніх трьох років 75% свого доходу отримували від продажу сільськогосподарської продукції, а кінцевими бенефіціарами є громадяни України. Визначити, що пріоритет у придбанні угідь належить територіальним громадам [70].

9. Створити нову інституцію, яка має регулювати земельні відносини і проводити їх моніторинг на всіх рівнях – від місцевого до регіонального та загальнодержавного. Ця інституція повинна виконувати контрольні функції з питань законності укладених угод у разі переходу прав власності на земельні ділянки. Це може бути Національне земельне агентство або Фонд українських земель.

10. Слід створити Фонд гарантування кредитів для малого і середнього агробізнесу. Основний акцент при цьому зробити на наданні позик сімейним

фермерським господарствам для придбання землі, сільськогосподарської техніки та інших виробничих активів. Запустити механізм пільгового довгострокового кредитування на купівлю земель державної й комунальної власності фермерським господарствам, а нинішнім слід надати розстрочку платежу на 20 років, новоствореним молодим фермерам – на 30 років [71].

11. Перегляд нормативів щодо балансової вартості землі, визначення її стартової вартості залежно від продуктивності ділянки [71].

12. Встановлення правил користування сільськогосподарською землею, зокрема щодо критерію її цільового використання.

13. Відновлення роботи Земельного банку або визначення іншої фінансової установи для забезпечення функціонування ринку.

Важливим критерієм успішності аграрної політики є її позитивні оцінки з боку самих виробників. В цьому аспекті цікавим є дослідження, проведене Центром соціального моніторингу в Україні на замовлення ФАО. На рис. 3.1 представлені результати опитування щодо оцінок корисності інструментів державної підтримки з боку виробників.

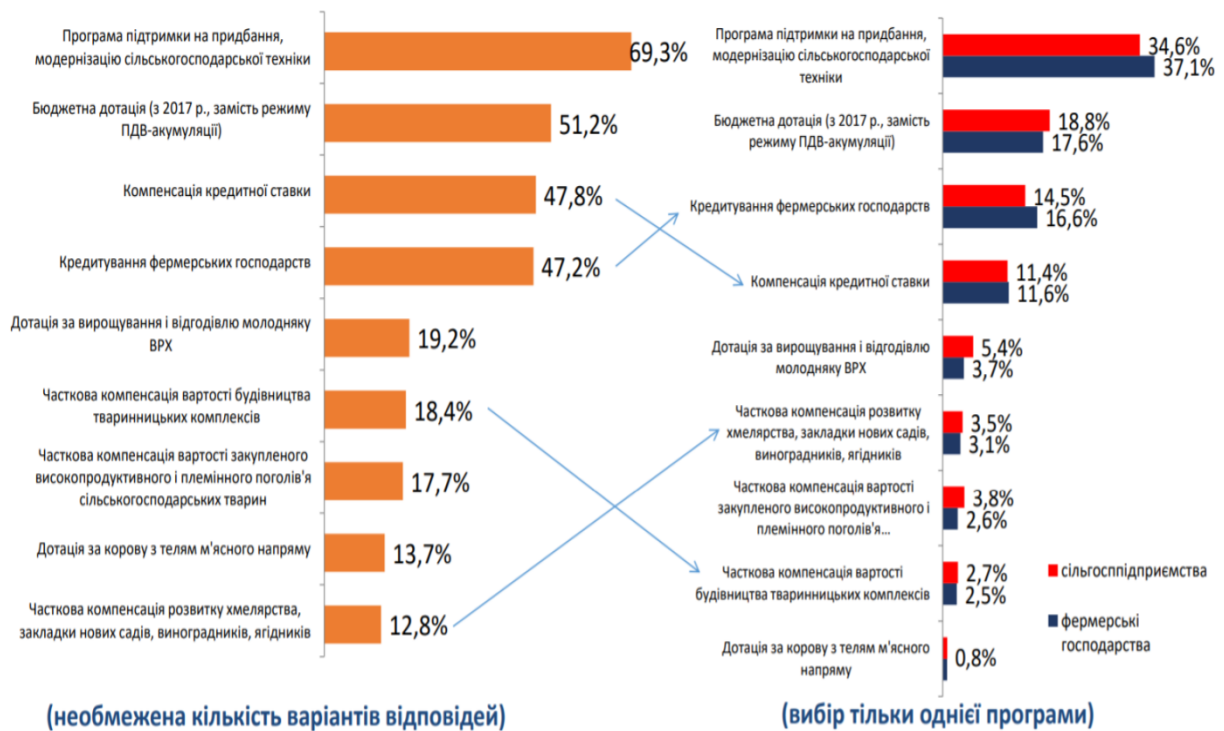

Рис. 3.1. – Результати опитування власників сільськогосподарських підприємств щодо дієвості інструментів державної підтримки [72].

Дані рисунку відображають не сприйняття бізнесом прямого дотування виробників (як такого, що продукує корупцію). Це підтверджує попередні висновки про необхідність формування в Україні прозорої системи державної підтримки, спрямованої на технічне оновлення виробництва, доступу до кредитів та пільгової системи оподаткування.

Недосконалим є і сам механізм надання допомог, про що свідчать дані опитування (рис. 3.2).

Рис. 3.2. – Причини, що перешкоджають участі суб'єктів господарювання у програмах державної підтримки, % до опитаних [72]

Основними перешкодами стали відсутність довіри, недостатність інформації, відсутність консультативної підтримки і супроводження, невідповідність потребам суб'єктів.

Ми вважаємо, що пряме фінансування, дотації чи виплати із бюджету в умовах участі України в СОТ є неможливим, адже зумовлюватиме підвищення рівня корупції та перевищення лімітів використання інструментів «жовтої скриньки». Тому акцент має бути зроблений на непрямій підтримці, яка повинна включати:

- надання кредитно-страхової підтримки та податкових пільг підприємствам-виробникам;
- надання державою гарантійних зобов'язань щодо кредитних ресурсів, які залучаються уповноваженими банками для забезпечення обіговими коштами виробництв і організацій, орієнтованих на експорт своєї продукції;
- страхування експортних кредитів від комерційних ризиків для забезпечення захисту експортерів;
- розвиток аграрних розписок та агрострахування.

Подальшого вдосконалення потребує механізм використання аграрних розписок. Хоча в Україні діє Закон «Про аграрні розписки» [73], на практиці цей інструмент застосовується не достатньо. Цей інструмент, в першу чергу, потребує методичного забезпечення щодо процедур обліку та визначення ліквідності таких зобов'язань банками та іншими фінансово-кредитними установами, процедур бухгалтерського обліку аграрних розписок, специфіки оподаткування операцій з використанням аграрних розписок. При позитивному досвіді використання розписок – поширити їх використання на інші області. Серед організаційних заходів, необхідних для ефективного обігу аграрних розписок, необхідним є створення електронного єдиного публічного реєстру аграрних розписок.

Важливим для підвищення фінансових можливостей агровиробників є розвиток агрострахування. У 2005-2008 роках ринок агрострахування зростав завдяки державній субсидії на компенсацію страхових премій. З 2009 року субсидія була скасована, що зумовило скорочення обсягу зібраних страхових премій в шість разів. У 2012 році прийнятий спеціальний Закон «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» в якому запроваджено ліцензування діяльності добровільного страхування ризиків, з'явилися нові страхові продукти, була запущена програма підготовки аварійних комісарів для проведення андеррайтингу та оцінки збитку в агрострахуванні. Однак на практиці страховики використовують невеликий набір страхових продуктів. Найчастіше

страхують озимі від повної загибелі на період перезимівлі (в 2016 р – 75,3% загальної кількості укладених страхових договорів). Практично відсутнє мультиризикове страхування, зокрема, не покривається такий системний ризик, як посуха [74]. Майже не використовується страхування врожаю на весь цикл вирощування. Часто використовується формальне страхування для отримання кредиту або в інших ситуаціях, коли висновок страхового договору є умовою здійснення операцій.

Агрострашування, як інструмент управління ризиками в сільському господарстві, вимагає системної і послідовної підтримки держави. Для уникнення зловживань з боку страховиків необхідно в Закон «Про агрострашування» внести зміни, щодо регулювання витрат на адміністрування страхування. Зокрема, необхідно розробити методіку формування тарифів на страхування сільськогосподарських культур залежно від зональності їх вирощування та притаманних ризиків [75, с. 95].

Заходи, направлені на вдосконалення вітчизняної аграрної політики України, можна згрупувати у декілька блоків (таблиця 3.2).

Таблиця 3. 2 – Напрями вдосконалення механізму реалізації вітчизняної аграрної політики

Група напрямів	Інструменти реалізації
Організаційний блок	<ol style="list-style-type: none"> 1. Забезпечення участі українських підприємств у міжнародних виставках і ярмарках. 2. Розроблення та реалізація комплексу заходів з Просування українського бренда експортних товарів і послуг на зовнішні ринки (в тому числі засобами та інструментами культурної дипломатії). 3. Сприяння гармонізації національних стандартів до стандартів і норм ЄС та міжнародних стандартів ISO 14000, ISO 19000 та стимулювання залучення інвестицій. 4. Розвиток інфраструктури електронної комерції з метою полегшення експорту товарів роздрібної торгівлі через Інтернет шляхом гармонізації законодавства України з питань електронної комерції із законодавством ЄС, зокрема стандартів електронної ідентифікації та трасових послуг із стандартами ЄС, забезпечення умов для створення системи вирішення торговельних спорів у режимі он-лайн та процедур визначення надійних сайтів роздрібної торгівлі в режимі он-лайн. 5. Впровадження механізму електронного “єдиного вікна” для всіх процедур митного оформлення товарів. 6. Забезпечення умов для створення та/або розвитку центрів інноваційних технологій та секторальних кластерів у регіонах з метою підвищення конкурентоспроможності експортоорієнтованих підприємств. Такі центри та кластери повинні надавати підтримку стартапам у створенні умов для розвитку науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, сприяти створенню кластерів у виробництві, розробляти спеціальні комплекси заходів для підтримки інновацій.

Продовження таблиці 3.2

Покращення координації суб'єктів	<ol style="list-style-type: none"> 1. Сприяння встановленню та розвитку прямих ділових зв'язків між підприємствами-експортерами та іноземними партнерами за участю об'єднань суб'єктів господарювання. 2. Розроблення комплексу заходів заохочення створення приватних підприємств-постачальників послуг з підтримки торгівлі, що включає проведення тренінгів та консультацій із залученням галузевих та бізнес-асоціацій з метою заповнення існуючих прогалин в обслуговуванні. 3. Створення бізнес-інкубаторів і бізнес-акселераторів для сприяння експортоорієнтованим підприємствам, враховуючи особливості розвитку перспективних секторів.
Фінансовий	<ol style="list-style-type: none"> 1. Створення системи фінансової підтримки експорту, зокрема Експортно-кредитного агентства. 2. Сприяння залученню інвестицій за допомогою небанківських кредитно-фінансових установ та створення інституційної структури для венчурного фонду з метою залучення інвестицій для підприємств, що працюють у сфері інновацій. 3. Стимулювання використання інновацій, а також впровадження світових практик, що зменшують негативний вплив виробництва на навколишнє природне середовище, в тому числі запровадження енергоефективних і ресурсозберігаючих технологій, маловідходних, безвідходних та екологічно безпечних технологічних процесів за рахунок цільової підтримки.
Інформаційно-консультативний	<ol style="list-style-type: none"> 1. Узагальнення та поширення інформації про зовнішні ринки, умови та процедури доступу до них товарів (робіт, послуг) з використанням єдиного експортного веб-порталу та мережі інституцій з підтримки торгівлі. 2. Забезпечення розроблення інструментів та послуг з надання суб'єктам господарювання інформації про зовнішньоекономічну діяльність та іноземні ринки, зокрема їх нормативно-правове регулювання, митні процедури, стандарти та технічні регламенти, спеціалізацію, структуру експорту/імпорту, потреби споживачів, канали дистрибуції. 3. Розроблення та впровадження бази даних незалежних консультантів та підприємств, які можуть надавати суб'єктам господарювання консультаційну допомогу та інформацію про окремі сектори економіки і зовнішні ринки.
Освітній	<ol style="list-style-type: none"> 1. Проведення інформаційно-освітньої кампанії в закладах вищої освіти з метою підвищення інтересу молоді до підприємництва та міжнародної торгівлі шляхом включення практичних проєктів у навчальні програми закладів вищої освіти та бізнес-шкіл, заснування разом з представниками приватного бізнесу нагород за підприємництво, приєднання до європейських та міжнародних мереж підприємців та спілкування в них, розроблення програм стажування студентів і молодих підприємців на успішних підприємствах, надання найперспективнішим студентам можливості ознайомитись з функціонуванням найуспішніших підприємств світу. 2. Організація загальнодержавних і регіональних інформаційно-освітніх кампаній для демонстрації успішно реалізованих підприємницьких проєктів, обміну досвідом підприємницької діяльності та розвитку бізнесу.

Складено автором на основі джерел [65; 67; 72; 76]

Таким чином, напрями вдосконалення державної аграрної політики мають бути спрямовані, в першу чергу, на створення сприятливого підприємницького середовища для виробників сільськогосподарської продукції в Україні та на формування партнерських відносин між державою, виробниками, наукою, освітою та організаціями інфраструктури.

3.3 Напрямки розвитку експортного потенціалу вітчизняної продукції АПК

Стратегічні перспективи вдосконалення аграрної політики пов'язані зі знімною сировинного характеру і вузької спеціалізації значної частини експорту продукції АПК України. На сучасному етапі простежується тенденція щодо імпорту готової продукції, яка містить сировину вітчизняного походження. Наприклад, Україна має позитивне сальдо торгівлі шкірсировиною та від'ємне сальдо за статтею готових виробів зі шкіри.

Загалом товарна структура зовнішньої торгівлі продукцією АПК України за узагальненими групами за 2012-2018 рр. у тис. дол. США. наведена на рисунках 3.3, 3.4, 3.5, 3.6

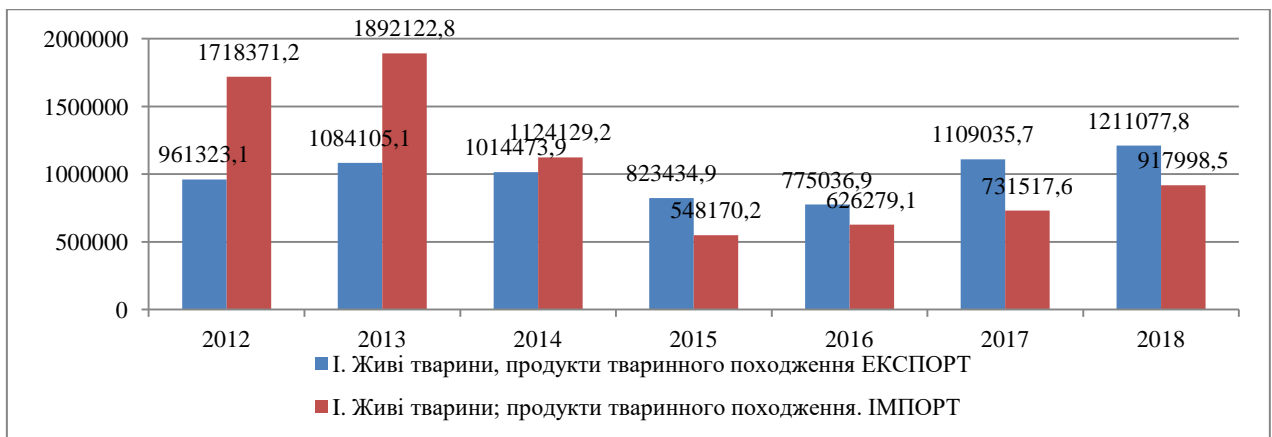

Рис. 3.3 – Обсяг експорту та імпорту продукції тваринництва, тис. дол. США

Складено автором на основі [77]

З 2015 року по продукції тваринництва спостерігається позитивне сальдо зовнішньої торгівлі, що пов'язано з поступовим переходом вітчизняних виробників на міжнародні стандарти. Перш за все був освоєний ринок курятини. Крім того, девальвація гривні позитивно вплинула на експорт загалом. З 2014 року спостерігалось загальне скорочення імпорту, а обсяги експорту повільно зростали.

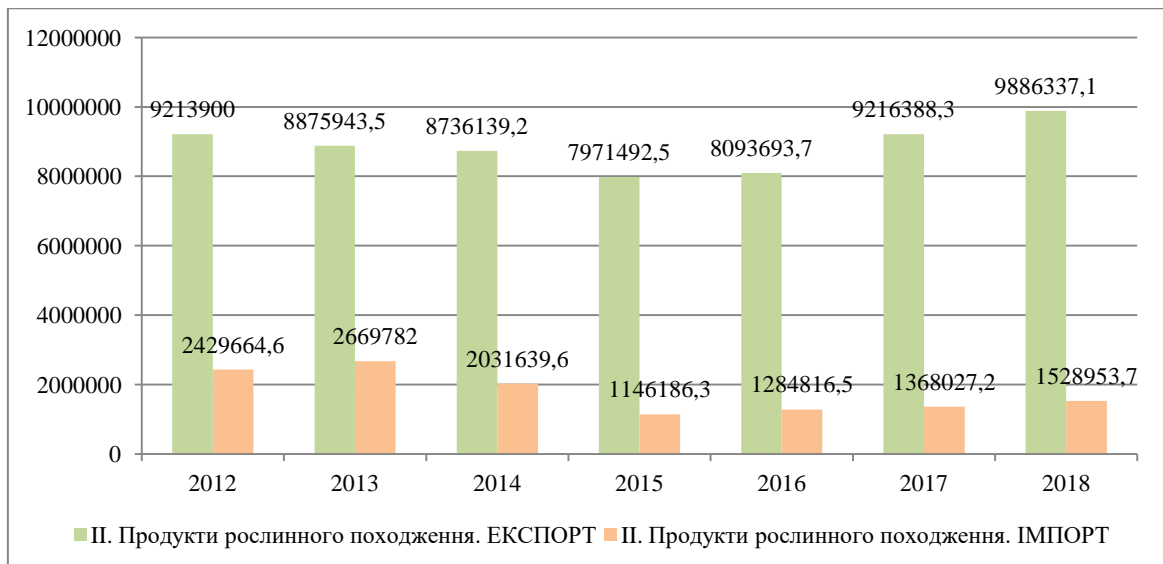

Рис. 3.4 – Обсяг експорту та імпорту продукції рослинництва
Складено автором на основі [77]

Продукція рослинництва є однією з головних експортних статей України, тому експорт суттєво переважає імпорт. З 2016 року темпи зростання експорту відновились і продовжують зростати, в той час як імпорт знижується.

Рис. 3.5 – Обсяг експорту та імпорту жирів та олій
Складено автором на основі [77]

У структурі зовнішньої торгівлі олій також експорт суттєво перевищує імпорт (імпортується фактично лише оливкова олія). Цей ринок має значний потенціал щодо освоєння дорогих нішевих олій (льняна, гарбузова тощо).

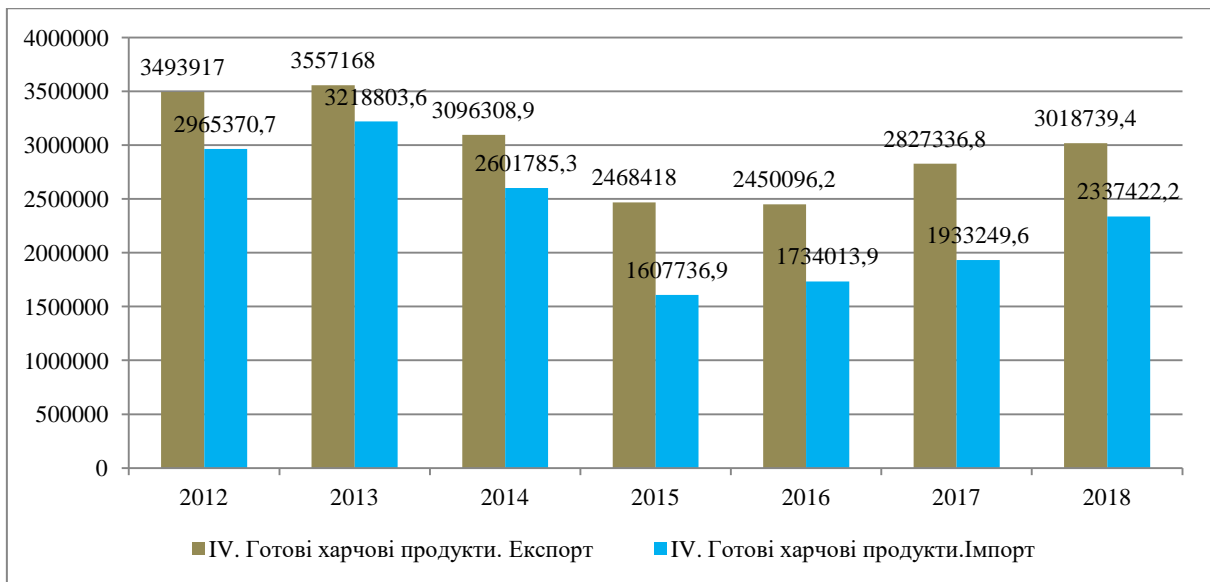

Рис. 3.6 – Обсяг експорту та імпорту готових харчових продуктів
Складено автором на основі [77]

Сальдо по продукції харчової промисловості є позитивним, хоча обсяги експорту та імпорту скоротились порівняно з 2014 роком. Причиною цього стало звуження торгових відносин з Росією.

Наведені рисунки, що відображають структуру зовнішньої торгівлі продукцією АПК України свідчать про позитивне сальдо торгового балансу за всіма групами. По продукції тваринництва Україна вийшла на позитивну динаміку з 2015 року за рахунок освоєння ринку курятини і яєць в ЄС. Частка продукції тваринництва зростає за аналізований період з 1,4% до 2,56% від загального експорту. Відповідні показники по рослинництву – з 13,39 до 20,28%. Частка жирів і олій у загальному експорті зростає з 6,12% у 2012 році до 9,5 у 2018 році. Повільніше зростає експорт харчових продуктів – з 5,08% у 2012 році до 6,38 у 2018 році [77].

Перспективи розвитку експортного потенціалу України пов'язані з диверсифікацією товарної структури експорту в напрямі розширення асортименту товарів. Для виявлення більш сильних позицій і їх динаміки було розглянуто детальну структуру експорту продукції АПК у розрізі видів продукції та сформульовані такі товарні ніші, що на наш погляд, мають найбільший експортний потенціал і мають бути стимульовані (таблиця 3.3)

Таблиця 3.3 – Сільськогосподарські товари, що мають високий експортний потенціал для України

Вид товару	Потенціал зростання	Умови успішного виходу на ринок
Свіжі ягоди (зокрема малини та лохини)	Споживання такої продукції в світі зростає, а в Україні доволі сприятливі умови для її виробництва. Одним з доказів зростання попиту на ці ягоди може служити стрімке збільшення обсягів світового імпорту. Так, закупівлі малини на світовому ринку, за даними ІТС, тільки за останні три роки збільшились на 23%, а лохини – на 29%	Одразу після збирання ягода повинна бути відсортована за калібром та якісними характеристиками, та пройти первинне пакування у палетки по 0,5-1 кг. Після цього продукція проходить обов'язкове охолодження. Невід'ємною частиною підготовки продукції до експорту є якісне пакування для транспортування на дальні відстані. В даному випадку пінетки по 10 штук фасуються у короби з гофрокартону. Одноразово не бажано завантажувати більше 10 тонн, що також впливає на витрати на доставку.
Свіжі томати	Вітчизняні тепличні комбінати мають досвід експорту томатів до країн ЄС, зниження залежності від сезону.	Споживачі віддають перевагу томатам на гілці, незважаючи на те, що ціна на таку продукцію, зазвичай, вища, ніж на томати не на гілці. При перевезенні томатів на далекі відстані, бажано використовувати рефрижератори задля подовження строку придатності. Крім того, розмір однієї партії може досягати 20 тонн, що також зменшує витрати у перерахунку на один кілограм продукції до 0,21€/кг. При формуванні загальної ціни на томати, доля націнки супермаркету становить 30%. Вхідна ціна томатів до мережі була на рівні 1,61€/кг.
Волоські горіхи	Щорічно Україна експортує близько 30 тис. тонн волоських горіхів, при цьому кількість країн-споживачів кожного року поступово зростає.	Націнка мережі на волоський горіх у кінцевій ціні складає 45%, при цьому на частку супермаркету припадають витрати по фасуванню та брендуванню продукції. Перевезення горіхів не потребує особливих умов. Враховуючи відстань між країнами, витрати на кожному кілограмі становитимуть 0,20€. Доробка є найбільш витратним пунктом при експорті горіхів. Продукція має найвищу ціну, якщо її продавати лушеною у форматі ½ ядра. При цьому слід зауважити, що при більш дрібній фракції ціна на продукцію може бути в рази нижчою.
Часник	Вирощування часнику має низку переваг перед іншими овочевими культурами, адже не вимагає обов'язкового зрошення, додаткового обладнання, є добрим антисептиком для ґрунту тощо. На відміну від овочів борщового набору, коливання цін на часник з сезону в сезон не суттєві.	Застосовувати високопродуктивні сорти з тривалим терміном використання. Для того, щоб конкурувати з Китаєм необхідно забезпечувати низьку собівартість.
Слива	Є досить морозостійкою культурою, тож температурні перепади та зворотні приморозки не завдають, як правило, серйозної шкоди врожаю.	Якщо у випадку вишні основним каналом збуту традиційно виступає сектор переробки і ціни на цю продукцію здебільшого диктують переробники, то майже весь врожай сливи реалізується на свіжому ринку.
Баштанні	Вирощування кавунів та динь потрапило до розряду ризикованого землеробства, оскільки отримання якісного врожаю баштанних вимагає додаткових інвестицій, перш за все, на систему зрошення.	На зовнішньому ринку досить затребувані безкісточкові та жовті кавуни, а також дині таких сортів як Ханідью (Honeydew) та Галія (Galia)

Продовження таблиці 3.3

Батат	Містить у собі велику кількість вітамінів та поживних речовин, тому стає все більш популярним серед прихильників здорового харчування. Більш того, батат досить добре підходить для вирощування майже у всіх регіонах України і не потребує великих площ.	В першій рік вирощування рентабельність виробництва батату може складати 180%. В той же час, роздрібні ціни на батат на українському ринку нерідко сягають 160 грн/кг, причому, значну кількість пропозиції складає імпортна продукція, яка в потенціалі може бути витіснена бататом місцевого виробництва. Майже половина усього обсягу імпорту батату до ЄС (у грошовому вираженні) припадає на США, тому Україна має потенціал за рахунок менших витрат на логістику
Спаржа	Клімат України дозволяє вирощувати спаржу практично по всій території країни і користується попитом на зовнішніх ринках.	Більш того, країна має досить непогані перспективи завоювати ринок ЄС. Цей регіон вже багато років залишається нетто-імпортером спаржі: при стабільних темпах зростання внутрішнього виробництва, Євросоюз щороку закуповує на зовнішньому ринку майже 100 тис. тонн спаржі. Оскільки вирощування базується на ручній праці, то Україна має перевагу за рахунок дешевої робочої сили.
Гарбуз	Україна вже має досвід досить успішного постачання даної продукції на європейські ринки, зокрема у Великобританію	Необхідно змінити сортову структуру виробництва, адже найбільшим попитом на ринку ЄС на сьогоднішній день користуються гарбузи преміум-сегменту так званих «порційних» сортів, в яких вага плоду не перевищує 1 кг, як, наприклад, сорт Butternut squash.

Складено автором на основі [78; 79]

Перешкодою для такої товарної диверсифікації експорту є те, що близько 40% цієї продукції виробляється в господарствах населення, які не можуть її експортувати. Тому необхідно створити умови для трансформації господарств населення у суб'єкти підприємницької діяльності.

З точки зору І. В. Прокопи та Т. В. Беркута основні заходи підтримки трансформації господарств населення залежать від їх типу.

Для переважно споживчих господарств (що виробляють продукцію лише для власних потреб і реалізують лише надлишки продукції) заходи державної підтримки полягають у підтримці діяльності у регіонах з несприятливими умовами господарювання, сприянні участі в агроекологічних програмах і виплаті платежів за збереження агроландшафтів і культурної спадщини.

Для змішаних господарств, що мають диверсифікований характер діяльності підтримкою є залучення їх до програм субсидування, підтримка несільськогосподарської діяльності, виплати за створення суспільних благ.

Для переважно товарних господарств – залучення до програм субсидування, допомога при реєстрації підприємницької діяльності, стимулювання кооперації, поліпшення агрохімічного, зоотехнічного і ветеринарного обслуговування, розвиток дорадчих служб, включення в систему соціального страхування [80, с. 228].

Погоджуючись із думкою авторів, хочемо доповнити декілька заходів. Важливим є питання доступності земельних ресурсів і наявність дієвої системи юридичного захисту права приватної власності. Не може бути вирішене питання трансформації господарств населення без вирішення питання доступності фінансових ресурсів, без яких неможливо сформувавши матеріально-технічну базу ведення господарства. Необхідним є і створення інфраструктури для зберігання виробленої продукції, її переробки та реалізації. Підтримки потребує і розвиток кооперації.

Одним зі шляхів збільшення економічної ефективності експорту аграрної продукції (зважаючи на його переважно сировинний характер) може стати зростання обсягів виробництва та зовнішньої торгівлі сільськогосподарськими культурами, що належать до категорії нішевих (просо, сорго, горох, льон олійний, гірчиця, гречиха). Так, для сорго і проса рівень експортних цін є зіставним із цінами для пшениці, кукурудзи або ячменю, а олійний льон, гірчиця, гречка та деякі інші нішеві є значно дорожчими. Збільшення площ та освоєння технологій вирощування таких культур в економічному сенсі принесе вітчизняним аграріям як перспективу збільшення виручки, так і розширення можливостей хеджування ризиків недоотримання прибутку від традиційних олійних і зернових. Особливо великий експортний потенціал має льон олійний, що може стати серед вітчизняних агровиробників досить популярною для вирощування культурою. Для України існують також значні перспективи збільшення експорту м'яса птиці. До 2018 р. світове виробництво м'яса птиці зростатиме в середньому на 14,1 млн. т. За останні ж шість років Україна збільшила

виробництво бройлерів у 20 разів. Ця галузь інтенсивно розвивається й орієнтована на експорт [79].

При розробці перспективної географічної структури України повинна, з одного боку, зберігати традиційні ринки збуту продукції, з іншого – цілеспрямовано залучати нові потенційні і перспективні ринки. Особливу увагу необхідно приділити розвитку взаємовідносин в агропродовольчій сфері з країнами, які є найбільшими імпортерами продукції АПК в світі. До потенційних споживачів українського експорту продукції АПК слід віднести країни, які, по-перше, залежать від імпорту продовольчих і сільськогосподарських товарів; по-друге, мають тенденцію до підвищення попиту на дану продукцію завдяки високим темпам економічного розвитку.

До таких країн належать країни Близького Сходу, Азії та Північної Африки. Розвиток тісних економічних відносин з країнами Близького Сходу (Іран, Кувейт, Саудівська Аравія та ін.), які не мають природно-кліматичних умов для виробництва більшості агарних товарів, є перспективним, адже вони мають можливість їх імпорту завдяки доходам від експорту нафти. Товарна номенклатура імпортних продовольчих потреб цих країн значною мірою збігається зі структурою українського експорту, а українські товари в цілому конкурентоздатні в цьому регіоні.

Досить перспективними ринками збуту окремих видів української сільськогосподарської продукції є країни Азії. Потенційними споживачами ячменю є Саудівська Аравія, Китай, Японія, Ізраїль, Сирійська Арабська Республіка, а потенційними імпортерами вітчизняної пшениці – Китай, Японія, Індонезія, Малайзія, сухого молока – Філіппіни, Таїланд, Індонезія, Малайзія. Також щорічно Алжир, Єгипет, Марокко, Нігерія та деякі інші країни Африки імпортують значні обсяги агропродовольчих товарів, зокрема пшениці, кукурудзи, цукру, соняшникової олії, сухого молока [81, с. 4].

Що стосується країн СНД (традиційних ринків збуту), то зусилля України мають бути спрямовані на активізацію торгівлі на взаємовигідних умовах. Експортну структуру в ці країни й надалі повинні формувати м'ясо і

м'ясопродукти, кондитерські вироби, продукція зернопромислового комплексу, соняшникова олія, молочна та плодоовочева продукція. Однак необхідно уніфікувати технічні умови виробництва і стандарти [81, с. 4].

Розвиток економічного співробітництва з європейськими країнами і США дасть можливість вивести українських товаровиробників на надзвичайно розвинені, але досить вимогливі і жорсткі агропродовольчі ринки, конкуренція на яких буде стимулювати якісне оновлення виробництва в АПК. Структура експортних поставок Україною в ці регіони повинна і далі складати з пшениці, сирів, молока та вершків згущених, кукурудзи та ін. Переваги загальноєвропейського вектора зумовлює можливість доступу до нових технологій, інвестицій, що потрібні для розвитку вітчизняного сільськогосподарського виробництва.

Першочерговими заходами щодо розвитку експортного потенціалу є:

1) стабілізація та поліпшення якості продукції невисокого ступеня переробки, що експортується. Особливого значення набуває збільшення глибини переробки та поліпшення якості сировинних товарів і напівфабрикатів, що вивозяться з країни, оптимізація цінових та інших умов контрактів, гнучке використання сукупного експортного потенціалу сировинних галузей залежно від кон'юнктури на зовнішніх ринках;

2) реалізація конкурентних переваг, пов'язаних з тимчасовою дешевизною робочої сили, виробничих фондів, технологій, матеріальних ресурсів, що є основними факторами виробництва.

3) залучення іноземного капіталу та приєднання до глобальних технологічних ланцюгів. В умовах України це може бути реалізовано шляхом створення експортних виробництв для виготовлення кінцевої продукції з комплектуючих виробів, що надходять з-за кордону;

4) створення механізму інформаційного забезпечення експортерів щодо кон'юнктури та стану зовнішнього ринку.

Важелями розвитку експортного потенціалу мають стати:

- створення на добровільних засадах за рахунок коштів підприємств фондів підтримки експортного виробництва;
- створення системи спеціалізованих страхових компаній за участю державного та приватного капіталу, в тому числі іноземного, для страхування експортних ризиків, кредитів та інвестицій за кордон;
- опрацювання питань про залучення страхових компаній до перестраховування експортних кредитів і ризиків та про механізм координації діяльності спеціалізованих страхових компаній [82].

Правове вирішення проблеми гарантування якості та безпечності продукції лежить і в площині гармонізації системи стандартизації аграрної продукції з нормами, що застосовуються в ЄС. Для досягнення цієї мети Європейський союз зобов'язався допомогти уряду України наданням 9 млн. євро на фінансування проекту по безпеці харчової продукції в рамках Програми всебічного інституційного розвитку України. Як планується, дана програма включатиме низку взаємопов'язаних заходів, у тому числі технічну підтримку і проекти Twinning (проекти інституціонального партнерства між органами державної влади України й країн-членів Європейського Союзу), надання нового обладнання і пряму бюджетну підтримку [40]. Метою програми є реалізація стратегічних заходів, включаючи гармонізацію горизонтального і технічного законодавства, гармонізацію стандартів і модернізацію інститутів забезпечення якості. Реформи повинні сприяти підвищенню рівня безпечності продукції, створенню сприятливого середовища для підприємств та інноваційної діяльності, а також інтеграції економіки України в європейську та світову економіку. Погоджуємось із дослідниками у тому, що процес змін і удосконалень законодавчої бази повинен бути безперервним і постійним.

Отже, продукція АПК вже є однією з ключових статей експорту України, однак її потенціал є значним. Перспективними є нішеві товари та товари з високою доданою вартістю, органічна продукція.

Висновки до розділу 3

1. Перспективи міжнародної співпраці, пов'язаної з розвитком агропромислового виробництва і посиленням продовольчої безпеки пов'язані з прагненням досягти рівноваги між забезпеченням права населення планети на повноцінне харчування і охороною природних ресурсів та різних екосистем Землі. Формування партнерських відносин між секторами та країнами різних рівнів розвитку є найважливішим чинником, що сприяє ефективному залученню в процес всіх зацікавлених сторін: від захисників інтересів голодуючих і бідних до підприємств, які заробляють на виробництві продукції і технологій.

2. Аграрна політика України має бути спрямована на посилення конкурентних позицій вітчизняного АПК як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Це потребує узгодження заходів щодо організаційного, координаційного, фінансового, інформаційно-консультативного та освітнього напрямів аграрної політики.

3. Товарна і географічна диверсифікація експорту продукції вітчизняного АПК має бути направлена на посилення конкурентних позицій виробників на зовнішніх ринках за рахунок товарів з високою доданою вартістю. Для цього держава має створити умови для вдосконалення організаційного забезпечення підтримки експортерів, допомоги у сертифікації і спрощення митного оформлення експорту.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі магістра теоретично узагальнено та подано нове вирішення наукового завдання, яке полягає в обґрунтуванні базових засад удосконалення аграрної політики України. Його актуальність пов'язана з тим, що за своїм змістом регулювання аграрного виробництва в Україні ще не повною мірою відповідає потребам вітчизняної економіки та чинним світовим стандартам, а тому потребує удосконалення. Отримані результати дають можливість зробити такі висновки:

1. Визначено, що аграрна політика – це законодавчо встановлений системний і цілеспрямований вплив держави на соціально-економічні відносини в аграрній сфері, що відповідає загальній концепції національного розвитку і стійко забезпечує консенсус інтересів суб'єктів аграрного сектора, суспільства і держави, екологічність виробництва, безпеку і достатність продовольства. Вона повинна відповідати принципам комплексності, послідовності, реалістичності, поступовості, економічного різноманіття та рівного захисту державою всіх суб'єктів господарювання, вільного руху капіталів, товарів і послуг на території країни, забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції. Визначено, що основними напрямками аграрної політики є: формування цін і доходів виробників; охорона і раціональне використання землі та водних ресурсів; стимулювання досліджень і розробок; фінансова підтримка виробників; податкова підтримка; цифровізація; розвиток аграрних ринків; імпортозаміщення та експортоорієнтація сільськогосподарського виробництва; створення умов для вдосконалення взаємодії між учасниками аграрних відносин; комплексний розвиток сільських територій.

2. Узагальнено, що у світовій практиці сформувалося два види аграрної політики: спрямована на стимулювання зростання виробництва (в умовах циклічних криз чи загроз продовольчій безпеці) та стимулювання обмеження виробництва (в умовах перевиробництва). Сукупність інструментів

регулювання аграрної сфери узагальнено в три групи: орієнтовані на підтримку споживачів, орієнтовані на підтримку виробників, спрямовані на торговельно-орієнтовану та макроекономічну політики.

3. Визначено, що основні причини, які обумовлюють необхідність державної підтримки та регулювання – негативні риси підприємництва і «провали» ринку. Регулюючий вплив інституту держави на ринку має бути зорієнтованим на оптимізацію процесу саморегуляції, тобто такого стану на агропродовольчому ринку, коли попит і пропозиція врівноважуються ринковими силами, а державний вплив полягає в постійній підтримці цієї рівноваги за рахунок таких чинників, як зниження монополізму ресурсних і переробних підприємств, коригування паритетного співвідношення цін, стримування імпорту продовольчих товарів до рівня, створення продовольчих запасів для інтервенційних операцій на ринку і для випадку неврожайних років, розробка і реалізація програм з підтримки малого підприємництва та сільськогосподарської споживчої кооперації, ліквідація адміністративних бар'єрів на шляху руху продукції. Розглянуто економічні, адміністративно-правові, пов'язані з вдосконаленням координації суб'єктів, та внутрішньо організаційні складові інституційного середовища розвитку АПК.

4. Розглянуто особливості національних моделей розвитку АПК в країнах з розвинутою ринковою економікою та визначено, що вона включає різноманітний інструментарій, який впливає на доходи фермерів, структуру сільськогосподарського виробництва, фінансово-кредитну систему. Через сукупність різних заходів і програм держава впливає на всі сторони діяльності фермерських господарств. Інакше кажучи, державне регулювання – це система важелів і стимулів, за допомогою яких держава бере участь у ринкових процесах на правах суб'єкта ринкових відносин, забезпечуючи стійкий розвиток агропромислового виробництва. Важливе значення в регулюванні розвитку АПК має податкова політика. Податкова система в країнах Заходу досить складна, для вітчизняної економіки

прийнятні лише основні принципи оподаткування в аграрному секторі цих країн. У багатьох країнах податкова система не орієнтована на стягнення ПДВ для сільськогосподарської продукції, і сільськогосподарські товари як такі практично не підлягають оподаткуванню: реалізується принцип, що податок на додану вартість має сплачуватися не на кожному етапі розподілу продукту, а на його кінцевій стадії, коли товар набуває остаточної споживчої вартості. У кожній країні з ринковою економікою склалася своя модель аграрної економіки. Відповідну специфіку має й аграрна політика за такими ознаками, як масштаби, напрями (функції), механізми та важелі їх реалізації. Спільними напрямками аграрної політики держави в економічно високорозвинених країнах є: 1) регулювання земельних відносин з метою збереження та підвищення родючості земель, здійснення природоохоронної діяльності; 2) розробка та реалізація продовольчої програми з метою забезпечення безпеки країни, яка полягає в досягненні оптимальної для національних умов комбінації політичних, економічних, соціальних, культурних, психологічних й інших факторів, спрямованих на найбільш повне забезпечення населення продуктами харчування згідно з медичними нормами споживання калорій, амінокислот і мікроелементів. Саме загроза продовольчої залежності від інших країн вимагає особливої уваги до агропромислового виробництва з боку кожної держави. Ступінь втручання держави залежить від ефективності аграрного бізнесу в тій чи іншій країні; 3) контроль за якістю продукції; 4) регулювання аграрного ринку в основному економічними методами.

5. Охарактеризовано етапи реалізації Спільної аграрної політики ЄС та визначено особливості сучасного етапу (2014-2020 роки): перехід від підтримки виробництва окремих видів продукції до прямої підтримки сільськогосподарських товаровиробників, які виконуватимуть вимоги виробництва високоякісної продукції при збереженні екосистеми та посиленні біорізноманіття; підтримка диверсифікації доходів у сільській місцевості за рахунок стимулювання кооперації, поліпшення якості аграрної

продукції за рахунок дотримання базових стандартів захисту навколишнього середовища й утримання тварин, навчання новим технологіям, допомога молодим фермерам, підтримки систем маркетингу і збуту продукції; перехід до політики «горизонтальної модуляції», що передбачає збільшення бюджету на сільський розвиток і розширення екологічно безпечної діяльності за рахунок перерозподілу частини прямих платежів; виділення цільових субсидій на розвиток депресивних зон зі складними умовами ведення сільського господарства; перехід до політики «перехресної відповідальності», за якою запроваджується залежність виплати субсидій від дотримання базових екологічних вимог щодо стану сільськогосподарських угідь, умов гігієни та догляду за тваринами; запровадження цільової підтримки спеціальних заходів агроекологічного спрямування, зокрема, підтримка органічного сільського господарства; екологічно доцільне заліснення та консервація сільськогосподарських земель: збереження сільських ландшафтів, пейзажів, зелених насаджень, заболочених ділянок, каналів, лісопосадок, флори і фауни.

6. Визначено відмінності між механізмами державного управління аграрним сектором у ЄС і в Україні, які полягають у концептуальній протилежності напрямів адміністрування, а саме: у ЄС у рамках розвитку програми Спільної аграрної політики основними механізмами виступають державні програми фінансування, пільгового кредитування, дотування та цінових інтервенцій, а в Україні – механізми відображені нормативним регулюванням саморозвитку аграрного сектору із контрольно-розпорядницькою та податковою політикою виконавчої влади, що є рудиментарними проявами командно-адміністративного спадку української аграрної політики. Вітчизняні механізми державного управління аграрним сектором представлені системою державних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які проводять скоріш регуляторну політику, ніж політику фінансово-організаційної підтримки, чим і пояснюється значне економічне відставання українського аграрного сектору

від європейської практики. Тому євроінтеграційна перспектива вітчизняного аграрного сектору вбачається у пошуку реформування механізмів державного управління, котрі мають базуватися на стимулюючо-забезпечувальній функції у процесі синхронізації вітчизняної та європейської аграрної політики.

7. Обґрунтовано, що шляхи удосконалення механізмів державного управління аграрним сектором України на шляху до євроінтеграції мають збалансовувати державне регулювання та ринкову саморегуляцію з урахуванням необхідності забезпечення високих технологічних стандартів, безпеки харчування та конкурентоздатної цінової політики.

8. Визначено, що важливими напрямками зовнішньоекономічної стратегії вітчизняного аграрного сектора є зменшення імпортозалежності, удосконалення структури експорту, а також вихід на світові ринки з конкурентоспроможною продукцією, яка б відповідала вимогам ISO та іншим міжнародним стандартам. Механізм державного управління щодо оптимізації експортного потенціалу аграрного сектору України має базуватись на наступних засадах: гармонізація національного законодавства із нормами і стандартами ЄС у галузі торгівельної політики у контексті імплементації базових стандартів і принципів у законодавство України; взаємна лібералізація митно-тарифних ставок між Україною та ЄС, побудована на паритетних скасуваннях мит і тарифів на принципах уникнення асиметричності; затвердження національної системи стандартизації і сертифікації агропродовольчої продукції, побудованої на європейських принципах безпеки харчування НАССР та інших нормативних вимогах ЄС. Розвиток економічного співробітництва з європейськими країнами і США дасть можливість вивести українських товаровиробників на надзвичайно розвинені, але досить вимогливі і жорсткі агропродовольчі ринки, конкуренція на яких буде стимулювати якісне оновлення виробництва в АПК.